

## Et efterladt fragment af J. Oskar Andersen om reformationens indførelse i Danmark.

Ved P. G. Lindhardt.

---

**I** sit otium syslede professor *J. Oskar Andersen* med studier over reformationstiden og var bl. a. optaget af et større arbejde om Christian III. Dertil blev han inspireret af P. Severinsens påstand om at ikke 1936, men 1937 var det rette år for reformationens 400-års-jubilæum, og i det hele fandt han at det for ham afgørende år 1536 ikke hos nyere historikere fik den skelsættende betydning der tilkom det, ligesom han ikke kunde billige specielt Erik Arups syn på Christian III, på reformationen som helhed eller overhovedet bifalde hans »materialistiske«, »aprioriske« og »tendentløse« historieskrivning. Som så ofte før satte reaktionen på andres anskuelser og arbejdsmetoder ham igang.

Efter en gennemgang af J. Oskar Andersens papirer og optegnelser må man med sorg konstatere at der — bortset fra nedenstående — næppe findes noget som egner sig til udgivelse. Alt har en kaotisk karakter, meget er ulæseligt, overarbejdet som det gang på gang er blevet med uklare blyantsnotitser, der er mere end svære at tyde og hvis placering i forhold til »grundteksten« umuligt kan angives med præcision. Men det manuskript som her publiceres er så vidt udarbejdet at det med stor sikkerhed kan tydes, og så sammenhængende at det giver et godt indtryk af de problemer der bevægede dets forfatter i han senere år. Det er et fragment — som slutter dér hvor den egentlige fremstilling skulde begynde! — men det tegner dog et klart billede af J. Oskar Andersens personlighed, som forsker, kritiker og menneske, af hans

udprægede sympatier og antipatier, hans personlige frisind men også hans ubestikkelighed når det gjaldt metoden og »det realhistoriske«. Og endelig giver det et godt indblik i hans syn på historisk forskning og fremstilling. J. Oskar Andersen var altid i beundringsværdig grad sig selv; det er han også i dette, efter al sandsynlighed det sidste arbejde vi kan vente at få fra hans hånd.

Det kan næppe afgøres hvorfor arbejdet ikke blev færdigt, men det kan med stor sandsynlighed fastslås at han arbejdede derpå 1940—41. Han var (jfr. p. 42ff.) stærkt optaget af Dr. Povl Bagges afhandling om historieforskningens videnskabelige karakter; den offentliggjordes i sommeren 1940, og J. Oskar Andersens udførlige note derom er øjensynlig blevet til sammen med teksten (om et arbejde med samme tema af Povl Bagge (1942) findes en i margen tilføjet blyantsnotits), og en terminus ante quem ligger der rimeligvis i at han ikke omtaler nyudgaven af Hans Lunds afhandling om tiden 1533—88 (p. 23ff.,) som offentliggjordes i Schultz Danmarkshistorie II, 1941. Selvom der ikke var saglig grund til at gå ind på denne genudgivelse er det temmelig forbausende at han ikke skulde have nævnt den, hvis den var kommet ham i hænde under arbejdet. Hentydningerne til nazistisk historieskrivning (p. 45), peger også på tiden 1940—41, og mellem manuskriptets blade lå et blyantsnotat (fra Berlingske Aftenavis 1/12—41) om nye tyske historiebøger til skolebrug. Sandsynligvis er arbejdet gået i stå i løbet af 1941, men enkelte — ikke her medtagne — blyantsnoter viser at han af og til er vendt tilbage til det.

J. Oskar Andersens egen marginalnoter er inddraget i teksten og sat i [      ]. Kursiveringen, også i citater, er altid forfatterens egen; enkelte ord som er udeladt ved åbenbar forglemmelse er indsat i /      /, og der er tilføjet nogle få noter.

*Christian III's Betydning for Reformationens  
Indførelse i Danmark.*

Formaalet med den følgende Undersøgelse var fra første Færd at besvare tre Spørgsmaal, som maaske mange med en vis Undren hører, kan kaldes saadan, nemlig: naar og hvorledes blev den lutherske Reformation indført i Danmark, og hvad betød denne Indførelse samfundsmæssigt set? Men under Arbejdet blev det mig stadig klarere, at vor moderne Historieskrivning underkender Christian III.s personlige Indsats ved Begivenhederne 1536. Dette maa forklare, at Redegørelsen for Kongens Ungdomsudvikling har beslaglagt en saa omfattende Plads i min Afhandling.

Med »Indførelsen« tænkes her hverken paa Tidspunktet, da en luthersk Bevægelse først kan konstateres paa dansk Jord — et Spørgsmaal, som iøvrigt vel fortjente en mere udtømmende Kildeundersøgelse end den hidtidige — eller paa, hvorledes denne Bevægelse, trods al Modstand, arbejdede sig frem i Frederik I.s Tid til i hvert Fald at faa en saa betydelig folkelig Tilslutning, at de ledende Mænd i begge Grevefejdens Partier, uanset den ydre Magt og aandelige Indflydelse, Katolicismen stadig sad inde med i det danske Folk, og trods de saa stærke Divergenser i politisk og social Opfattelse, som skilte de to Lejre, ja trods det voldsomme Had, Borgerkrigen med dens Voldshandlinger og Ødelæggelser fremkaldte, dog var enige om ét: at proklamere og fastholde, at de kæmpede for »Evangeliets«, luthersk forstaaede, Sag.

Undersøgelsen gælder udelukkende Forstaaelsen af Begivenhederne 1536. Giver Beslutningerne paa Rigsdagen i København i Oktober 1536 os Svaret paa de to specielt kirkehistoriske Spørgsmaal: » naar og »hvorledes« den lutherske Kirkereformation sejrede endeligt hos os? Og vidner de om de politiske og sociale Vedtagelsers nøje

Sammenhæng med den lutherske Samfundsopfattelse? Eller med andre Ord: blev den lutherske Reformation virkelig indført 1536. og tilmed saaledes, at dette skete ved en enig Beslutning af en Stænderrepræsentation for hele Folket? Og betød denne Reformation samtidig en saa gennemgribende, luthersk præget Ændring i vore Samfundsforhold, at vi med rette kan fastholde, at 1536 er det Epokeaar, som har sat det i vort Folks hele Udvikling afgørende Tidsskel mellem en særpræget Middelalder og en, trods alle Levn og Eftervirkninger fra Fortiden, ligesaa særpræget Nytid?

Undersøgelsen af det sidstnævnte Spørgsmaal er særlig paakrævet paa Grund af det Faktum, at moderne dansk Historieskrivning har fremsat et Syn paa Begivenhederne i 1536, hvorefter Aarets Betydning som Tidehverv i vor Historie bortfalder. Reformationen betragtes nemlig som et forholdsvist underordnet Led i visse, af verdslige Interesser betingede, Vedtagelser paa politisk, socialt og erhvervsmæssigt Omraade; og selv disse Bestemmelser kan ikke siges at være egentlig »epokegørende«. Ti de betegner kun et vist Hvilepunkt i en aarhundredlang Kamp mellem Kongemagt og Stænder og mellem disse indbyrdes. Da vort Folks historiske Udvikling nu opfattes som væsentlig betinget af denne Kamp, maa den selvfølgelig bestemme Periodeinddelingen. Men idet 1536 derfor stryges som Periodeskel, understreges ikke blot, at Reformationens samfundsomdannende Betydning er noget for vor Historie underordnet; men ogsaa, at den religiøse og kulturelle Fornylse, den bragte, ikke kan begrunde den ældre Opfattelse, at 1536 indleder en Nytid hos os i Forhold til dansk Middelalder. Denne Opfattelse af Reformationen stemmer godt med Troels-Lunds Hævdelse af, at »den nye Tid« først brød frem, da »Menneskeaanden sprængte Verdensægget« og konstaterede Universets Uendelighed, og »Troen mistede sin fordums Værdi som Eneveksel paa

Salighed« [Troels-Lund, *Dagligt Liv i Norden* i 16. Aarh. Illustr. Udg. XIII, 211, 214].<sup>1</sup>

Den ældre Opfattelse repræsenterer unægteligt et herfra vidt forskelligt Syn. For den staar Reformationen med Lutherdommens Sejr over Katolicismen som Afslutning paa en ganske vist kun ca. 10-aarig Kamp, men en Kamp mellem to Totalopfattelser, adskilt ikke blot ved deres forskellige Syn paa Menneskets materielle og kulturelle Liv og paa Vejen til Sjæles Frelse, men ogsaa ved deres højst afvigende Forstaaelse af Forholdet mellem Stat, Kirke og Folk — en Afslutning som derfor satte et saa afgørende Skel i vor Historie, at det har eftervirket paa vort Folks Udvikling lige til vore Dage.

Det »Evangelium«, som efter denne Opfattelse dengang godkendtes, opfattedes nemlig ikke blot som Kilde og Norm for Folkets religiøse Liv, men som en Norm for hele Samfundets Ordning [jfr. mine to Afhandlinger i »Dansk Kirkeliv medens Tiderne skifter« 1933 og 1938 (»Da den danske Kirke skulde ordnes evangelisk«, »Den danske Kirke og den lutherske Arv«)]<sup>2</sup>. Derfor kunde Danmark i 1536 paa afgørende og endelig Maade frigøre sig fra det paa kanonisk Ret og Skolastiken opbyggede katolske Grundsyn, som stadig (trods al forudgaaende Kritik og Brud — under Frederik I endog med Pave og Kurie) endnu beherskede ikke blot mange Sind, men selve Samfundsordningen — det Grundsyn, som i Kirken saa den synlige, internationale Institution, som havde Krav baade paa kirkelig Øvrighedsmagt og paa verdslig Magt. Efter dette Grundsyn skyldte Fyrsterne Kirken baade Lydighed i Udøvelsen af deres verdslige Gærning og fyldestgørende

---

<sup>1</sup>) T. F. Troels-Lund: *Dagligt Liv i Norden* i det sekstende Aarhundrede. Ill. Udg. XIII, 1910. Citaterne er ikke gengivet helt præcist.

<sup>2</sup>) J. Oskar Andersen: *Da vor Kirke skulde ordnes »evangelisk«* (Dansk Kirkeliv mens Tiderne skifter, red. af Johs. Nordentoft, 1933, 40ff.). *Den danske Kirke og den lutherske Arv* (sst. 1938, 13ff.).

Værn om den Frihed, som Kirken efter sit ophøjede Væsen havde Krav paa og faktisk havde faaet godkendt ikke blot ved Sædvane, men ved særlig »bebrevede« Privilegier — saaledes ikke mindst dens Prælaters politiske Magtstilling. Hele denne Samfundsopfattelse med dens indgribende praktiske Følger for den enkelte og Samfundet som Helhed skrinlagdes notorisk først hos os ved Reformationen 1536.

Og dette netop, fordi det danske Folks lovgyldige Repræsentation samtidig vedkendte sig den lutherske Samfundsopfattelse, hvorefter den empiriske Kirke som identisk med det borgerlige Samfund af døbte Mennesker ikke er underlagt anden menneskelig Øvrighed end den af Gud selv indsatte verdslige. Men da al verdslig Øvrigheds Magt beror paa »Sværdet« eller de ydre Magtmidler, har den kun Ret til og evner kun at træffe saadanne Ordninger vedrørende det aandelige Liv, som menneskelige Magtmidler kan gennemføre. Over den sande og virkelige Kristi Kirke kan den efter Sagens Natur overhovedet ingen Myndighed udøve; hvad der iøvrigt ogsaa gælder en saakaldt »kirkelig Øvrighed«. Kristi Kirke er jo nemlig Samfundet af de virkelig troende, og derfor ikke blot usynligt for Menneskeøjne, men unddraget Menneskers Bestemmelser. Dens Eksistens kan vi vel konstatere af visse ydre Kendemærker: Tilstedeværelsen og Brugen af de Naademidler, hvorved Kristus frelser den enkelte og gør ham til Lem paa det aandelige Legeme, hans Kirke er: og disse Naademidlers rette Brug kan menneskelig Øvrighed vel værne om eller hindre; men som en Skabning i Hjerterne af Evangeliet kan denne sande Kirke kun være sin ene Herre og Frelser underlagt — og i Forholdet til ham har heller ikke Tvang, men kun frivillig Lydighed Betydning.

Hermed er altsaa paa den ene Side givet, at verdslig Øvrighed ikke er underlagt nogen Øvrighed af kirkelig Art; Stats- og Fyrstemagtens Kompetence begrænses kun

af Landegrænserne og de bestaaende verdslige Retsforhold. Paa den anden Side forsømmer denne af Gud selv satte Øvrighed sin Pligt, hvis den ikke fremmer alt, som tjener til dens Undersaatters Tarv baade materielt og aandeligt, med de ydre Magtmidler, den raader over. En kristen Øvrighed bør derfor virke for Evangeliets Fremme i sit Folk, og den har derfor Ret og Pligt ogsaa til at ordne den Institution, som hidtil har baaret Kirkenavnet, saaledes at Evangeliet, den sande Kirkes skabende Kraft, kan virke frit i sin ægte Form og bære Frugt.

Virkeliggør 1536 for Danmarks Vedkommende dette Lutherdommens negative og positive Program, saa er det selvfølgelig ikke alene rigtigt at fastholde Betegnelsen »Reformationens Indførelse« som sammenfattende Udtryk for Aarets Beslutninger og Begivenheder, men ogsaa at regne et afgørende nyt Tidsrums Begyndelse i dansk Historie fra 1536, eftersom Aaret da overhovedet betyder et Brud med den bærende Grundlag for hele Middelalderens kulturelle Liv.

Spørgsmaalet er da, om vore nyeste sammenfattende Fremstillinger af vort Folks Historie med deres Redegørelse for Reformationen betegner et virkeligt Fremskridt til sandere historisk Opfattelse? Lader det sig kildemæssigt og metodisk begrunde, at den kirkelige Fornydelse kun var et underordnet Led i den af verdslige Motiver og Synspunkter beherskede nye Lovgivning? Jeg maa betvivle det. Christian III.s Haandfæstning og ikke mindst hans Kroning, der tydelig understreger den lutherske Opfattelse af Kongens Pligt som kristen Fyrste, tyder i alt Fald ikke derpaa. At Bursproget og selve Recessen stærkt pointerer, at Rigsdagens Medlemmer ligesom Regeringen netop opfattede Ophævelsen af den Bispemagt, som praktisk var Udtryk for den katolske Totalopfattelses Tanker og Krav, og Indførelsen af det Evangelium, som efter dets Tilhængeres Opfattelse krævede Anerkendelse af en ganske forskellig Samfundsordning,

som det centrale og vigtigste i Beslutningerne, tyder i alt Fald Ordlyden afgjort hen paa. Og man vil næppe ud fra Realiteter, der fremkom i de følgende Aar som Konsekvenser af Rigsdagsvedtagelserne, kunne finde kildemæssigt Grundlag for en Formodning om, at Stænderrepræsentanterne i 1536 befandt sig i en Selvskuffelse ved denne Opfattelse, eller kamouflerede hvad deres Beslutninger virkelig sigtede mod. Christian III.s senere Styrelse og Lovgivning, og iøvrigt allerede det danske Rigsraads Lovsættelse 1539 af den danske Kirkeordinans tyder langt fra derpaa. — Allerede af den Grund spørger man sig, om den nye Opfattelse ikke, naar det kommer til Stykket, snarest er et Vidnesbyrd — ikke om en grundigere kritisk Vurdering af det herhenhørende Kildemateriale — men om Indflydelse fra et bestemt Livssyn og en idéhistorisk Grundbetragtning, der som en Lov dikterer sine Tilhængere, hvad der er det bærende i al historisk Udvikling og derfor selvfølgelig ogsaa i vor Reformationshistorie. Fremstillingen i *Erik Arups* Danmarkshistorie nøder i alt Fald til Overvejelser ogsaa heraf paa Grund af hans uforbeholdne Godkendelse af den saakaldte »materialistiske Historieopfattelses« Betydning for Historieforskningen<sup>1</sup>. Derfor har det været mig magtpaaliggende ved de følgende Undersøgelser ogsaa at redegøre for mine Tvivl om »Idéhistorie« som Vej til sikrere Erkendelse af objektiv historisk Virkelighed.

Men ganske naturlig har Besvarelsen af de to specielt kirkehistoriske Spørgsmaal særlig Interesse for mig som Kirkehistoriker. De tilskyndede mig først og fremmest til den følgende Undersøgelse. Men ganske særlig blev den foranlediget ved den Opfattelse, den nu afdøde Kirkehistoriker *P. Severinsen* gjorde sig til Talsmand for i sin Bog: »Hvordan Reformationen indførtes i Danmark«<sup>2</sup>.

<sup>1</sup>) se p. 26ff.

<sup>2</sup>) P. Severinsen: *Hvordan Reformationen indførtes i Danmark*, 1936, især 159ff.

Den hævder nemlig, at den lutherske Reformation *ikke* indførtes hos os i 1536 (hvorfor Talen om dens Indførelse ved en enig Folkebeslutning i Virkeligheden falder bort). Opfattelsen maatte unægtelig saa meget mere forbause, som den fremsattes i en Bog, der blev skrevet paa Opfordring af Danmarks Biskopper for at tjene som Festskrift ved det 400-Aars Jubilæum for Reformationens Indførelse, som netop skulde fejres i Oktober 1936. Da den tilmed blev trykt med Understøttelse fra Kirkeministeriet for at muliggøre dens Udbredelse i de videste Kredse, fremtraadte den altsaa med en Slags officielt Præg. For saa vidt svarer den til de Skrifter, som i 1736 og 1836 udgaves paa statslig og kirkelig Foranledning dels for at belære de danske Menigheder om, hvorledes dengang moderne Historieforskning saa paa Reformationens Indførelse hos os og paa Forudsætningerne herfor, dels for at minde den jubilerende Kirke om Reformationens religiøse Værdi ikke blot for hin Tid, men for de følgende Slægter og dermed mane den til Selvbesindelse og ægttere Tilægnelse af de evangeliske Grundtanker.

\*       \*       \*

1. Jeg skal derfor begynde en Redegørelse for de vigtigste nyere Behandlinger af vor Reformationshistorie med Severinsens Bog.

I Sammenligning med Festskrifterne fra 1736 og 1836 vidner den glædeligt om det Fremskridt, det sidstforløbne Aarhundrede har bragt den kirkehistoriske Udforskning af hin Periode. — Den afdøde Forfatter var vel hjemme i det store nye Kildemateriale, som efterhaanden er fremdraget til Belysning af hans Emne (der efter den ham stillede Opgave omfatter hele Tiden fra Lutherdommens første Fremtræden i Danmark til Reformationens Gennemførelse i Kirke og Folk). Han var desuden i Besiddelse af et sundt og nøgternt historisk Judicium, som da også

i det hele har præget Bogen, saaledes ogsaa hans Vurdering af de to religiøse Standpunkter, som kæmpede mod hinanden i hin kirkelige Krisetid inden 1536. I alt Fald er det tidligere, ensidigt pessimistiske Syn paa Senmiddelalderens religiøse og kirkelige Liv kendeligt trængt tilbage i hans Skrift, sammenlignet med dem fra tidligere Jubelfester. Arbejdet med den i mange Maader fortjenstfulde Lutherbiografi<sup>1</sup>, han i sin Tid udgav som Indledning til et Udvalg af Reformatorens Skrifter i dansk Oversættelse, gav ham ogsaa en omfattende Indsigt i Baggrunden for vor Reformationshistorie, som er kommet hans sidste Skrift til Gode; og endelig fornægtede hans kendte Evne til at skrive populært sig ligesaa lidt i dette som i tidligere Arbejder. Man tør da vel mene, at hans Reformationsbog har fundet en paaskønnende og bred Indgang i vort Kirkefolk. Men netop derfor beklager jeg ogsaa særlig den misvisende Opfattelse af Aaret 1536.s Betydning, han har gjort sig til Talsmand for i Skriftet.

Allerede i 1935 havde han protesteret mod at fejre 1936 som Jubilæumsaaret for Reformationen [Jvf. Menighedsraadenes Blad 1935, Nr. 1, S. 12—13. I Anledning af de norske Biskoppers Beslutning om at fejre 1937 som Jubilæumsaaret, fremhævede han, at Rigsdagsrecessen af 30. Okt. 1536 kun var en Vedtagelse af »at der skulde ske noget« (!), men luthersk blev vor Kirke først ved Kirkeordinansen af 1537; Jubilæet burde derfor fejres 2. Sept. 1937 til Minde om denne vor »Reformationslov« og de nye Bishops Indvielse]<sup>2</sup>. Han ønskede Festen henlagt til September 1937 til Minde om Kirkeordinansens Udstedelse og Superintendenternes Indvielse. I sin Jubilæumsbog fastholdt han altsaa, at der ikke blev indført nogen luthersk Reformation hos os 1536. Opfattelsen blev fremsat paa en saa

<sup>1</sup>) P. Severinsen: Martin Luthers Liv, 1910.

<sup>2</sup>) P. Severinsen: Nogle Overvejelser om Reformationsjubilæum og Konfirmationsjubilæum, Menighedsraadenes Blad, 1935, 12f.

udpræget stilfærdig Maade, at maaske mange ikke har lagt nogen Vægt på det; vel fordi Bogen jo skulde være Jubilæumsskrift netop for Okt. 1536. Men betegnende nok findes i denne kirkelige Jubilæumsbog intet Kapitel med Overskrift »Reformationens Indførelse«! — Om Recessen af 30. Okt. hedder det S. 162: » Denne Lov er siden stadig omtalt som Loven om den *lutherske* Reformationens Indførelse i Danmark. Dette er *formelt ikke videre rigtigt*« [Udhævelserne her og i det følgende ligesom i de andre refererede Skrifter, forsaavidt ikke andet bemærkes, skyldes mig]. — Ja »formelt« er det ligefrem galt; ti paa den følgende Side siges, efter at Lovens Indhold er refereret: »Dette er Recessen af 30. Oktober. I dens *Bogstav* er *ikke* nogen Reformation i *luthersk* Betydning. Bortset fra den store Revolution i Bispestillingen er der i det hele *ikke* indført *meget nyt*. *En Regering, der havde Sind til det, kunde fortolke det hele som Grundlag for Paulus Helie's Reformation*«. Herefter maa Læseren unægtelig faa Indtrykket af, at Recessen er uklar og endda tvetydig, hvad det kirkelige Indhold »reelt« angaar. Skyldes det nu Sjuskeri eller Ubehændighed hos Lovens Forfatter, eller er denne mærkelige Ubestemthed villet? Severinsen maa, som det følgende viser, mene det sidste. Men særlig klar er ganske vist hans Opfattelse af Recessen ikke, som allerede de svævende og ubestemte Ord, han bruger om den, viser. Hvad mener han saaledes med, at den ikke indførte »*meget nyt*« udover Ændringer i Bispestillingen? Noget netop nyt var der da altsaa i den; men hvori det bestaar, gør han ikke opmærksom paa. Men i alt Fald var der altsaa »i dens *Bogstav*« intet luthersk! Er Meningen da, at der var noget Luthersk i dens Aand? Hvad saa? Paa Bestemmelserne, der griber ind i Stændernes indbyrdes Forhold, kan han næppe tænke, da han aabenbart ved »ikke meget nyt« kun tænker paa kirkeligt nyt. Skulde det da gælde Paabudet om »Evangeliets« Forkyndelse? Hertil maa

bemærkes, at Severinsens Paastand om, at Recessen aabnede Mulighed for en bibelhumanistisk Reformation efter Paulus Helie's Tanker, i alt Fald viser, at han ikke opfatter dens Paabud om »Evangeliets« Forkyndelse som et Paabud om Prædiken i luthersk Aand. Men tænker han paa, at Udtrykket »Evangeliet« rummede Mulighed for forskellige Fortolkning, kan Recessen unægtelig paa dette Punkt ikke siges at indføre noget nyt. Allerede 1526 havde jo de stridende Partier begge erklæret sig for »Evangeliets« Talsmænd; Katolikerne paastod endda, at Striden overhovedet ikke stod om Evangeliet; den drejede sig kun om dets rette Udlægning; og Herredagen 1533 havde i alt Fald, trods den beherskedes af Prælaterne, retlig stadfæstet »Evangeliet« som den kirkelige Forkyndelses Norm (altsaa ogsaa for Katoliker).

Men saa meget er i alt Fald klart nok, at Severinsen, trods sine egne Ord og sin nedskærende Bedømmelse af Recessens nye Indhold, alligevel hævder, at den indførte noget endog *meget nyt*. Ved den gav Rigsdagen nemlig efter hans Opfattelse Kongen, hvad endnu ingen af hans Forgængere havde faaet, Fuldmagt til at ordne Kirkens Forhold. Herom udtrykker han sig uden Forbehold, ti Referatet af Recessens Indhold slutter med Ordene: »Bunden er ryddet, og *Kongen har Fuldmagt*«. Dermed klares ganske vist Udtalelsen om, at »Regeringen«, hvis den havde »Sind« dertil, kunde indføre en bibelhumanistisk-katolsk Reformation; Severinsen maa altsaa mene, at Kongen, hvis han valgte dette, med Recessen i Haanden havde Ret til at kræve, at baade Gammelkatoliker og Lutheranere lydigt bøjede sig for hans Paabud! — Men en saa enestaaende og overraskende Bemyndigelse fra Rigsdagens Side, tilmed i en Lov, der betegnes som »Rigens Konstitution« (dens Grundlov), som skal binde Efterkommerne til »evig Tid«, skulde man dog mene krævede en solid og overbevisende Begrundelse. Saa meget mere, som Recessens Fortale, der saa eftertrykkelig betoner, at

man nu er naaet baade til hjærtelig Forsoning og til Fred og Endrægtighed om de store Stridsspørgsmaal, som hidtil havde splittet Land og Folk, dog nærmest maa tyde paa, at man ogsaa er sig bevidst, at der er naaet Enighed om det mest splittende af disse, Religionsspørgsmaalet, som jo netop i 10 Aar havde tvedelt det danske Folk og afsat saa meget Had. Men om dette Hovedspørgsmaal mener Severinsen altsaa, at Enigheden indskrænkede sig til, at man gav op og overlod til Kongen eller Regeringen at afgøre, om den danske Kirke fremtidig skulde være reformkatolsk eller luthersk! Man har unægtelig saa en Forklaring paa at Recessen ikke siger noget om Kirkens Gudstjeneste! Mærkelig nok anfører iøvrigt Severinsen ikke denne Tavshed som Argument for sin Paastand. Men Argumentation synes ham overhovedet overflødig: Rigsdagen har i Recessen besluttet at give Kongen Fuldmagt. Ganske vist vil man forgæves søge denne Beslutning i dens »Bogstav«. Det maa da vel derfor alligevel være i dens Paabud om »Evangeliets« Forkyndelse og i dette Udtryks Tvetydighed for Datiden, han finder Begrundelsen for »Fuldmagten«. Nærmere havde det vel ligget (naar der skal tales om en Fuldmagt særlig til Kongen), at henvise til den Ed, han aflagde paa den samtidig med Recessen udstedte Haandfæstning, hvorved han nemlig forpligtede sig til »over alle Ting at elske og dyrke den almægtige Gud og hans hellige Ord og Lære at styrke, haandhæve, beskytte og beskærme«. Her lyder jo heller intet om Lutherdom; der bruges netop et Udtryk, som man i Datidens Sprog brugte parallelt med »Evangeliet« (»Guds ord«); ogsaa det muliggør jo forskellig Opfattelse af Paabudet; men her er dog virkelig en udtrykkelig Bemyndigelse [Naar jeg i min Afhandling »Da den danske Kirke skulde ordnes »evangelisk«« (i »Dansk Kirkeliv, medens Tiderne skifter« 1933) S. 53<sup>1</sup> siger, at Haandfæst-

---

<sup>1)</sup> se p. 5, note 2.

ningen gav Kongen »ligefrem Bemyndigelse« til at træffe »videre Foranstaltninger til Kirkens endelige Ordning«, mener jeg selvfølgelig ikke en Fuldmagt af Severinsens Art, men en Bemyndigelse til i Kirken at gennemføre den lutherske Ordning, som Begivenhederne 1536 viser baade havde Rigsraadets og Rigsdagens Samtykke]. Men hvad enten man nu vil søge Begrundelsen for Severinsens Paastand i Haandfæstningen eller, som han, i Recessen, viser i alt Fald hans Udtalelse om Fortolkningsmulighederne af denne Lov, at hans selv forstaar sit Udtryk: »Kongen har Fuldmagt« i stærkt begrænset Omfang. Bestemmelserne i Recessen om Bispeembedet, om Evangeliets Forkyndelse og om de nye Bishops udelukkende Tilsyn dermed, har han vel erkendt afskærer Kongen fra at indføre en kanonisk gyldig katolsk Kirkeordning, selvom han maatte have nok saa meget »Sind «til det. Da Recessens Tilsynsbestemmelser i hvert Fald ogsaa forudsætter Opretholdelse af den ydre Kirkeenhed, turde det tillige være givet, at »Fuldmagten« ikke kan omfatte en Ordning som den, Christian III havde anerkendt i Hertugdømmerne, hvorved nemlig de to stridende Parter for en længere Tid fik Tolerance som to adskilte Kirkesamfund uden noget forenende kirkeligt Tilsyn. Om Severinsen imidlertid kun har ment, at Fuldmagten gjaldt et Valg mellem Lutherdom og Bibelhumanisme eller ogsaa en Ordning, som stadfæstede en »tvedelt« Kirke, vel at mærke under et reformeret, rent kirkeligt Episkopat, men med Plads for begge de to Opfattelser af Evangeliet ligesom i 1533, bliver man ikke klar over af hans Ord. — Men hans Paastand om Kongens Fortolkningsmuligheder synes overhovedet at have glemt, at Paulus Helie og sikkert ogsaa hans Meningsfæller overhovedet ikke kunde tænke sig en sand Reformation uden kanoniske Biskopper og uden Opretholdelse af Samfundsenheden med den øvrige Kristenhed.

Men har Rigsdagen virkelig overladt Kongen Afgørelsen af den Sag, som mere end noget havde splittet det danske

Folk i 10 Aar, er der skellig Grund til at spørge: skete det, fordi Spliden herom netop fortsatte paa Rigsdagen, uden at der viste sig Mulighed for et Resultat; eller fordi Forsamlingen ansaa sig for inkompetent til en saadan kirkelig Afgørelse, eller fordi Tilliden til Kongens Retsind og Forsoningsevne var saa enestaaende stor, eller endelig ganske simpelt, fordi Kongen gennemtvang sin Vilje? — Paa disse Spørgsmaal søger man imidlertid forgæves Svar hos Severinsen.

Fortsætter man saa Fremstillingen i Bogen, hører vi om, hvorledes den lutherske Reformation »virkelig« indførtes. Kongen havde (hvad dog i det mindste Hovedparten af Rigsdagens Medlemmer maatte vide!) ikke Sind til en bibelhumanistisk Reformation eller til en tvedelt Kirke; han ønskede Lutherdommen og kun den indført [Allerede S. 158 har Severinsen under sin Redegørelse for Statskupet den 11-12 August betonet, at Kongen »gik med til det voldsomme Skridt«, »fordi han derved fik fri Bane til at faa ordnet Kirkeforholdene, som *han mente*, det var hans kongelige *Pligt* efter Guds Bud«. At hans Forstaaelse af »Evangeliets« ogsaa var afgjort luthersk, har Severinsen vist S. 86f. (Redegørelsen for Reformationen 1528 i Haderslev-Tørning Len) og S. 154 (Bursproget 1534 ved Hyldningen i Horsens). Disse Begivenheder og adskillige Handlinger fra Kongens Side inden Rigsdagen 1536 kan da i alt Fald næppe have bibragt denne Forsamling nogen stærk Forhaabning om en »reformkatolsk Reformation« ved at give Kongen »Fuldmagt«! — At det verdslige Rigsraads Revers af 12. August, der godkender Afskaffelsen af en kanonisk Bispestilling<sup>1</sup>, allerede reelt udelukker en »P. Helie's Reformation«, har iøvrigt Severinsen ikke forstaaet]. — Efter en Redegørelse for »Kirkeordinansens« Historie og Indhold hedder det da sluttelig (S. 175): »Endelig kunde saa Dagen oprinde, da Refor-

---

<sup>1</sup>) Holger Rørdam: Monumenta Historiæ Danicæ, 1, I, 208ff.

mationsværket kunde træde ud i Virkeligheden. Det var Søndag den 2. September 1537«. Altsaa den Dag, da de nye Superintendenter indviedes, og Kongen udstedte Kirkeordinansen, blev »Reformationsværket« en »Virkelighed« — et i alt Fald ikke særlig rammende Udtryk, eftersom det følgende 10. Kapitel i Bogen viser os, at denne »Virkelighed« kun betød, at Kongen befalede den ensidig lutherske Reformation gennemført ved de nye Tilsynsmænd. Men for at overvinde Modstanden mod denne nye Kirkeordning, saa den kunde blive en »Virkelighed«, maatte i alt Fald Kirkeordinansen i 1539 i noget ændret Form regulært lovsættes af Konge og Rigsraad i Forening — og endda var der langt igen, før »Virkeligheden« blev en Kendsgerning.

Severinsens Opfattelse [I en Artikel »30. Oktober 1536« i Menighedsraadenes Blad for Okt. 1936 synes Severinsen dog atter nærmest at slutte sig til den ældre Opfattelse, at man virkelig maa tale om en »Vedtagelse« 1536 af den lutherske Reformation<sup>1</sup>. S. 156 siger han nemlig, at »Almuens« Raab under Bursproget: at de vilde blive hos det hl. Evangelium, betød en Tilslutning til Kongens Krav (ifølge Niels Krag's Referat af den kgl. Proposition) om, at Læren skulde reformeres og romersk (altsaa ogsaa reformkatolsk) Gudsdyrkelse og Kirkeskik ophøre<sup>2</sup>. Denne »Artikel« kom ganske vist ikke med i Loven, »men den havde faaet Tilslutning fra Rigsdagens Menigmand. At det skulde gaa den anden Vej var nu en Umulighed. Derfor er Rigsdagen paa Gammeltorv en Begivenhed med Afgørelse i for den danske Kirke. Gennemførelsen maatte naturligvis tage sin Tid« — Klarere er Severinsens Opfattelse af Sagen desværre ikke blevet hermed. Nu tales ganske vist ikke om en Fuldmagt til Kongen om at

<sup>1</sup>) P. Severinsen: 30. Oktober 1936, Menighedsraadenes Blad, 1936, 153ff.

<sup>2</sup>) Niels Krag og Stephan Stephanius: Kong Christian den Tredies . . . Historie (oversat af P. F. Suhm) I, 1776, 157.

bestemme Kirkeordningen efter sit »Sind«. Kongen har nu klart og bestemt krævet en luthersk Reformation; men kun »Menigmand« bifaldt det. Betyder det, at Kongen gennemførte Reformationen paa Trods af konstateret Uenighed i Rigsdagen, altsaa egentligt ulovligt? I saa Fald bliver Severinsen i Grunden et Sidestykke til hin Præst (J. J. Fjord) som i 1904 i Skriftet »Hvad er den evangelisk-lutherske Kirke«<sup>1)</sup> hævdede, at Reformationen aldrig lovligt var indført i Danmark — efter hans Paastand, fordi Bønderne ikke havde beseglet Recessen, efter Severinsens Mening derimod, fordi kun »Almuen« gav Kongen Tilslutning til, at Kirken skulde ordnes luthersk!] er altsaa kort udtrykt: »Reformationen« indførtes i to Tempi. 1536 ryddede »Bunden«, uden at Rigsdagen afgjorde, om den danske Kirke fremtidig skulde have luthersk eller bibelhumanistisk-katolsk Præg eller være en tvedelt Kirke; først 1537 blev den efter Chrisitan III.s rent personlige Afgørelse luthersk.

Nu kan Spørgsmaalet om Tidspunktet for den danske Kirkes lutherske Reformation maaske synes mange en højst underordnet kronologisk Bagatel. Er det ikke nærmest Hip som Hap, om dette skete 1536 eller nogle Maanedere senere? Er der nogen Grund til at spille Tid, Undersøgelse og Papir paa en saadan Detaille? Og havde det ikke, naar der saaledes faktisk er Uenighed om Forstaaelsen af Recessen fra 1536, været rimeligere, at vi sidste Gang havde »festet« for den Begivehed, som alle er enige om bærer ægte luthersk Præg (skønt Ordet Lutherdom jo heller ikke lød ved denne Lejlighed; ti ogsaa her taltes kun om »Evangeliet«, men ganske vist nu om dets Gennemførelse paa alle de Omraader, der skulde være Genstand for Kirkens Virksomhed)?

Men rent bortset fra, at historisk Vished og Nøjagtighed dog ogsaa har sin Værdi, kan det ikke være os ligegyldigt,

---

<sup>1)</sup> J. J. Fjord: Hvad er den evangelisk-lutherske Kirke?, 1904, 54.

hvorledes den danske Reformation blev indført: om det skete ved en enig Folkebeslutning eller ved et Kongebud, hvis Retsgyldighed end ikke synes sikkert begrundet, og som i alt Fald maatte være et Tordenslag for dem, der — hvis Severinsens Opfattelse er rigtig — endnu kunde nære et vist Haab om en Ordning, som dog tolererede deres Forstaaelse af Evangeliet.

\*            \*            \*

Inden jeg redegør for Synspunkterne paa mine tre Spørgsmaal i vore nyeste almindelige Fremstillinger af vort Folks Historie, maa jeg indskyde, at 1936 ogsaa bragte danske Læsere end anden, baade grundig og udførlig, og i det hele efter min Opfattelse rigtig Fremstilling af vor Reformationshistorie. Jeg sigter her til L. P. Fabricius's Fortsættelse af hans »Danmarks Kirkehistorie« i 2. Binds 1. Halvbind<sup>1</sup>. Hans Skildring af Reformationens Indførelse fremhæver med ønskelig Klarhed, at 1536 er det afgørende Aar; hvad 1537 bringer, er en Gennemførelse af de Vedtagelser, som havde faaet Folkets Tilslutning ved den repræsentative Rigsdags Beslutninger. Særlig betones ogsaa eftertrykkeligt, at de Tanker, som sejrer 1536 i Stat som i Kirke, er et afgjort Udtryk for den lutherske Samfundsopfattelse og betyder den skelsættende Forkastelse af den katolsk-kanoniske Opfattelse af Kirkens Myndighed baade over Folkenes kirkelige og verdslige Liv. Men trods dette overflødiggør dette Skrift ikke en indgaaende Undersøgelse af, hvorledes de tre Spørgsmaal bør besvares efter Kildernes Vidnesbyrd, ti Fabricius' Bog er beregnet paa en bred Læserkreds og kan ikke indlade sig paa en nærmere kritisk Drøftelse af det nye Historiesyn, og Severinsens Hypoteser kender det ikke til [I Behandlingen af Rigsdagen og Recessen har Fabricius oversat Prof. Arups

---

<sup>1</sup>) L. P. Fabricius: Danmarks Kirkehistorie 2, I, 1936, især 189ff.

Hævdelse af »Anklageskriftet mod Bisperne som Del af den kgl. Proposition«.<sup>1</sup> Spørgsmaalet om Forskellen mellem det oprindelige Forslag og den endelige Reces er derfor ikke behandlet; paa dette Punkt har Severinsens Bog absolut Fortrinet].

\*       \*       \*

Jeg vender mig nu til vore nyeste Danmarks Historiers Behandling af vor Reformation og dermed deres Syn paa de fremsatte Spørgsmaal [Der er dog Grund til her at gøre opmærksom paa, at vor fremragende Forsker — ikke mindst specielt af Perioden — *C. Paludan-Müller* i 1874 i »De første Konger af den oldenborgske Slægt«<sup>2</sup> ganske sluttede sig til den nævnte kirkehistoriske Opfattelse. Efter ham (jfv. S. 624) betød Statskupet i August 1536 »alt katolsk Væsens Afskaffelse samt Indretning af en Gudstjeneste og en Kirkeforfatning efter luthersk Forbillede«. Haandfæstningen af 30. Okt. medførte (jfv. S. 628): »den gamle Kirkes Fald, Bispemagtens Afskaffelse, al Magt i Stat og Kirke lagt i Kongens og et verdsligt Raads Haand, Kongemagten styrket, Kronens Arvelighed halv indført, Rigsraadets Magt overfor Kongen indskrænket«. Hertil sluttede den udmærkede Forsker i Reformations-tidens Historie, *A. Heise* sig ganske i sin vægtfulde Afhandling om Wlfg. v. Utenhof i *Histor. Tidsskrift* 4. R. VI, 1877—8, S. 252]<sup>3</sup>.

2. Det var den ansete Historiker, Dr. V. Møllerup, som i »Danmarks Riges Historie« (1900—1906) behandlede Perioden 1536-1588<sup>4</sup> Aaret 1536 er altsaa her endnu bibe-

<sup>1</sup>) Erik Arup: Det saakaldte Klageskrift mod Biskopperne 1536, *Historisk Tidsskrift* 7, II, 1899-1900, 287ff.

<sup>2</sup>) C. Paludan-Müller: De første Konger af den Oldenburgske Slægt, 1874.

<sup>3</sup>) A. Heise: Wulfgang von Utenhof. *Hist. Tidsskr.* 4, VI, 1877—8, 162ff.

<sup>4</sup>) I *Danmarks Riges Historie* (af Johannes Steenstrup m. fl. 3, II, 1 ff.) skrev V. Møllerup om Kong Kristian II's første Regeringsaar.

holdt som et vigtigt Tidsskel; men Betegnelsen »Reformationen« eller »den lutherske Reformation« er afløst af den sagligt saa nevtrale: »Kristian III.s første Regeringsaar«. Reelt er dog Mollerup ikke i Tvivl om, at Begivenhederne 1536 præges af »det sejrende Partis« (d: det lutherske Partis) Opfattelse baade af Statsstyrelsen og Kirkens Ordning, selvom han ikke nærmere paaviser, at Vedtagelserne vidner om et saadant Helhedssyn.

Forud for Rigsdagen har Kongen, hvis personlige Standpunkt var kendt nok i Datiden, nemlig forhandlet med den afgjorte Lutheraner, Rigshofmesteren Mogens Gjõe og med forskellige evangeliske Præster samt med sin tyske Kansler, Wolfgang v. Utenhof (ogsaa Lutheraner), saa alt var »velforberedt« til Lovgivningsarbejdet (S. 10). Mollerup lægger Vægt paa, at Rigsdagsforhandlingerne prægedes af »stor Lidenskabelighed«; »en af Bispepartiets Tilhængere siger [Knud Bille i Brev til sin Broder Eske Bille jfv. Mollerup, Bille-Ættens Historie I, 621 (1893)<sup>1</sup>. I dette Værk slutter Mollerup sig endnu ganske til Paludan-Müllers Opfattelse af Betydningen af Fornyetserne i Oktober 1536 (jfv. Citatet S. 621). Fremstillingen i »Danmarks Riges Historie« vidner om et noget modificeret Syn baade paa den politiske og kirkelige Fornyetelse] at der har været »svar Handel paa Færde, som jeg nogen Tid haver kunnet mindes«. Men »Rigsraadet (altsaa det, siden Statskupet d. 11. August, udelukkende verdslige Rigsraad) har dog forstaaet at hævde *til en vis Grad* sin overlegne Stilling i Samfundet og i Statsstyrelsen, ligesom Kongen, hvad der fremgaar af mange Udtalelser, ikke har ønsket at fremkalde et ulægeligt Brud«. Stærk Vægt lægges der saaledes paa, at der under Rigsdagen stod en Strid mellem Regeringsmyndighederne om deres politiske Interesser. Resultatet heraf blev i alt Fald ikke noget Magtfremskridt for Rigsraadet; det bevarede kun

---

<sup>1</sup>) V. Mollerup og Fr. Meidell: Bille-Ættens Historie I—II, 1893.

nogenlunde sin gamle Stilling. Haandfæstningen karakteriseres derfor som »et Kompromis, sluttet mellem de to højeste Statsmyndigheder og beregnet paa at sikre begges Uangribelighed« (S. 11). Navnlig hævder Mollerup dog tillige, at Haandfæstningen bærer »Præget af det *sejrende Partis Opfattelse* af Statsmyndighedernes nu (altsaa siden Statskupet) *saa forandrede* indbyrdes Forhold« (S. 10). Om denne Tovtrækning mellem Kongemagt og Rigsraad ogsaa medførte Kampe paa Rigsdagen mellem Stænderne, og om navnlig Kirkespørgsmaalet fremkaldte Strid, siges intet nærmere; men Recessens »egentlige Kerne og Indhold« er: »Kirkeforholdenes Ordning« (S. 14). Herom hedder det saa S. 15: »Med stor Forsigtighed undgaar Recessen at udtale Ordet om en almindelig Forandring i Kirkelivet. Men ingen kunde være uvidende om, at der bag Ordene laa Tanken om *Katolicismens Afskaffelse*. Den bryder frem i Udtalelserne om den nye Skik og Orden, som Kongen, Rigsraadet og de lærde Mænd skulde forfatte; den træder *usminket* frem i Bestemmelsen om, at Guds Ord skal prædikes i Klostrene«. Desværre staar det uklart hen, om Mollerup mener, at den »Forsigtighed«, som præger Recessen, var Udtryk for Forslagsstillernes Betænkelighed ved at tale klart til Rigsdagen (altsaa paa Grund af deres Viden om stærke Standpunktsforskelligheder hos dens Medlemmer), eller hvorvidt den skyldes Rigsdagen selv, som ømmede sig ved at vedkende sig sine Beslutninger overfor Befolkningens katolske Bestanddele. Muligvis mener han, at begge Parter betragtede »Forsigtighed« som klog Politik, skønt han samtidig med Udtrykket »ingen kunde være uvidende om...« understreger det ret overflødige deri.

Men som Hovedresultatet af 1536 fastslaar Mollerup altsaa dels, at Statsmyndighedernes indbyrdes Forhold ændredes efter det sejrende lutherske Partis Opfattelse, dels at Loven reelt tilvejebragte Retsgrundlag for Katolicismens Afskaffelse og for Indførelse af en »almindelig

Forandring« i Kirkelivet ved Bestemmelsen om Udarbejdelse af en »ny Skik og Orden«, som selvfølgelig (som ukatolsk) og Udtryk for »det sejrende Partis« Opfattelse maatte blive luthersk; men »usminket« træder ganske vist det nyes Karakter kun frem i Bestemmelsen om Forkyndelsen i Klostrene. Vigtigt er, at Mollerup ud af Recessen læser en Anerkendelse af Kongen som »Kirkens Overhoved« og derfor som dens Lovgiver. Derfor kan han i 1537 udstede Kirkeordinansen »i *sit Navn alene*«, og den blev da ogsaa udarbejdet »efter den tyske Reformations Forbilleder«. Og naar Kongen lod de nye Biskopper indvie »uden den apostolske Succession« vidner det om den »Djærvhed, som karakteriserer den danske Reformations Gennemførelse«; men der er tillige Udtryk for at »det sande Evangelium« hjemlede Kongen, den nye Kirkes Overhoved, Ret til at udfærdige Lovene for denne (S. 27).

1536 har altsaa efter Mollerup skabt Retsgrundlaget for Kongens Gennemførelse netop af en luthersk Reformation. Kongens »Fuldmagt« er altsaa ikke opfattet som Severinsen. Heri og i sin Opfattelse overhovedet af Kongen som Lovgiver har han vel Ret inden for en vis Begrænsning. Christian III vilde nemlig, netop som Lutheraner, afgjort protestere mod at blive kaldt »Kirkens Overhoved« og mod at lovgive for »en ny Kirke«, og m. H. til sin Lovgivningsret har han selv i Kirkeordinansen understreget dens absolute Begrænsning til at være tjenende for en uforanderlig og faststaaende Lov for Kirken: Vor Herres Jesu Christi egen Ordinans. — Disse Misforstaaelser og adskilligt andet viser, at Mollerup ikke har anset det for Umagen værd nærmere at studere Lutherdommens Kirkeforstaaelse og den Helhedsopfattelse at Stat og Samfund, som præger Recessen, saavel som Haandfæstningen, Kroningshandlingen og selve Kirkeordinansen.

Men, hvad der særlig tilskynder til ny Undersøgelser, er Mollerups Syn paa, hvorledes Retsgrundlaget for Reformationen vedtoges, Her minder hans Opfattelse af Reces-

sens Tekst om Severinsens, selvom de fastslaar forskellige Resultater udfra Lovens formelle Utydelighed eller Forsigtighed. Uden Eufemisme sagt, hævder altsaa Møllerup, at Recessen, hvad det kirkelige Hovedspørgsmaal angaar, er Camouflage! Den tør ikke klart, endsige »djærvt«, vedkende sig, hvad den skal bruges til. Den lusker Reformationen igennem, og denne fødes saaledes efter Møllerups Opfattelse 1536 i Dølgemaal.

\*            \*            \*

3. I »Det danske Folks Historie IV (1928) har Højskoleforstander, cand. mag. *Hans Lund* behandlet Tidsrummet fra 1533 til 1588<sup>1</sup>. Man forbauses unægtelig over en Periodeinddeling, som lader dansk Historie begynde et nyt Tidsafsnit 1533. Allerede dermed maa Betydningen af 1536 som skelsættende Begivenhed træde tilbage for Læseren. Men Forstaaelsen af Reformationen som et Tidehverv, der gør op med den katolske Middelalders Opfattelse af Stat, Kirke og Kulturliv, udvikles selvfølgelig ogsaa, naar det væsentlig karakteristiske for den angivne Periode bestemmes ved Overskriften: »Under Forbundet mellem Konge og Adel«. At denne Overskrift absolut ikke karakteriserer Aarene 1533-36, er givet; men trods det berettigede i at pege paa et saadant »Forbund« i Aartierne efter 1536, synes den mig selv for disse kun at fremhæve noget partielt karakteristisk for »det danske Folks Historie« dengang. Ja, selvom man som H. Lund fortrinsvis vil betragte Perioden fra et politisk Hovedsynspunkt, forekommer denne Overskrift mig lidet udtømmende. Det, som politisk mest karakteriserer Perioden er dog det nye Syn paa Statsmagten og den deraf følgende Udvidelse af Kongemagtens Kompetence, kirkeligt og kulturelt, som 1536 tilvejebragte.

<sup>1</sup>) I *Det danske Folks Historie* (red. af Aage Friis m. fl. IV, 1928, 1 ff.) skrev Hans Lund: Under Forbundet mellem Konge og Adel 1533—88.

Herfor er Forfatteren ganske vist heller ikke blind. Men, naar han S. 29 siger: »Christian III repræsenterer Tidens almindelige politiske Ideer om øget Magt for Staten og den øverste Regering, som de fandtes i *fyrstelige Kredse*«, er Oplysningen utilstrækkelig [Hvorfor det samtidig fremhæves at »Christian III havde det i sin Haand at skabe et *kongeligt Enevælde*«, forstaar jeg ikke. Selv siger Forfatteren, at »Tiden ikke var moden for en saadan Styreform« og understreger, at Kongens statspolitiske Opfattelse var en anden. Selv Christiern II havde jo kun tænkt paa et Arvekongedømme med øget Fyrstemagt. At Christian III ved Brug af sin i 1536 stærke Hærmagt kunde have gennemtvunget Enevælde, er selvfølgelig muligt; men hvorfor pege paa Muligheder uden Tilslutning fra nogen Side i den givne Virkelighed? Det skulde dog være den, Historie-skrivningen tolkede]. — Unægtelig stræbte Datidens Fyrstepolitik mod udvidet Magt; men der er dog en afgørende Forskel i det Statssyn, som fx. Kejser Karl V repræsenterer, og det, en Lutheraner som Christian III har tilegnet sig. Hvor fremtrædende end Kejserens politiske Magtstræb var, selv overfor Paven og Kirken, glemte han dog aldrig, at han var Katolik, og om en Frigørelse fra det bærende i Middelalderens Samfundsopfattelse er der for hans Vedkommende ikke Tale. Selv saa humanistisk frigjorte Magtstræbere som Frans I og Henrik VIII fornægtede heller ikke i deres Politik deres katolske Opdragelse, naar det gjaldt Kirken. Af Christian III.s Personlighed tegner H. Lund et baade smukt og træffende Billede (S. 26—7); han understreger her ogsaa stærkt hans tyske »Paavirkning«; saa meget mærkeligere er det da, at han ikke viser Forstaaelse for, at hans »Fyrstepolitik« paa aldeles afgørende Maade præges af hans lutherske Syn. Selv naar man ud fra et politisk Hovedsynspunkt vil skrive Reformationstidens Historie hos os, naas kun den fulde Forstaaelse af Begivenhederne 1536, naar de lutherske Samfundsdeels Betydning for Christian III og det sejrende Parti tydelig paa-

peges [En saadan samlende Redegørelse gives altsaa ikke; men iøvrigt fremstilles heller ikke selve den kirkelige Reformationshistorie samlet. Den maa søges i Underafdelinger af to Hovedafsnit: i Paragraffen »Indre Politik under Christian III« (under Hovedafsnittet »Rigets almindelige Historie«) og i Paragraffen »Kirkelige Forhold« (under Afsnittet »Sociale og økonomiske Forhold. Kirke og Aandsliv«)].

Gennem H. Lunds Redegørelse baade for Statskupet i August og for Haandfæstningen og Recessen af 30. Okt. vil Læseren da ikke blive klar over, at 1536 betyder Sejren over Middelalderens hele Samfundsopfattelse. Derimod understreges endda meget stærkt (S. 30), at Recessens »Nyordninger m. H. til *Kirkens* ydre og indre Forhold« sætter Skel, ja gør 1536 til »det skarpe Bruds Aar«, ligesom H. Lund tidligere (S. 26) udtrykkelig har sagt om Christian III, at »det faldt i hans Lod at gennemføre den *lutherske* Reformation«. Selvom han med den sidste Sætning maaske sigter til Begivenhederne 1537, er den afgjorte og retslige Vending efter hans Opfattelse dog sket i 1536; og naar han efter Omtale af Recessens Bestemmelser om Kronens Berigelse ved Kirkegodset tilføjer: »den Fordel, Adelen høstede af *Reformationen* var i Forhold dertil forsvindende ringe« (S. 32), maa det antages, at han fastholder, at »Reformationen« er indført o: vedtaget af Rigsdagen 1536 [Om nogen Dissens, endsige »lidenskabelig Strid« paa denne, tales der ikke. Lund ved, at det saakaldte Klageskrift mod Biskopperne er en Del af den kgl. Proposition; men om dennes Forskel fra Recessen siges intet. Heller ikke berøres Spørgsmalet om »Almuens« Tilkendegivelser ved Bursproget paa Gl. Torv, som overhovedet ikke omtales]. — Dette modsiges heller ikke af, hvad der paa S. 154 siges om »De kirkelige Forhold« (et Afsnit, som iøvrigt baade behandler de kirkelige Fornyerelser indgaaende og særdeles forstaaende): »Der stod efter Recessen af 1536 meget tilbage at ordne før en ny Kirkeskik var indført i Danmark«.

Ti der tilføjes: »Den *katolske Kirke*ordning var ikke mere; det, der skulde træde i Stedet, var efter Tidens Opfattelse ikke nogen ny Kirke, men en *Kirkeordning*, der kunde tjene »Jesu Kristi uforanderlige Ordinans«. Det stod nu til de følgende Aar at skabe denne«. Antagelig mener Forf., at det ikke alene var »Tidens«, men Recessens Opfattelse, at den bestaaende Kirke, hvis katolske Ordning nu var ophævet, og som hvis Grundlag det luthersk forstaaede Evangelium var fastslaaet, nu skulde nærmere ordnes efter »Jesu Christi egen Ordinans«. Men at der ved Evangeliets Antagelse i 1536 og særlig ved Haandfæstningen var givet Kongen en ved nævnte Kristi. egen Ordinans ganske vist begrænset kirkelig Lovgivningsret, siges imidlertid ikke.

Skønt H. Lunds Fremstilling af 1536 paa ingen Maade gentager Mollerups Tale om Recessens Camouflage af Beslutningen om den kirkelige Reformation eller støtter Severinsens Tanker om en Fuldmagt til Kongen, som aabner ham Mulighed for andet end en luthersk Kirkeordning, peger dog ogsaa den paa det ønskelige i at undersøge, hvorvidt man virkelig, uden at anerkende den Indflydelse, Lutherdommens Syn paa Stat og Samfund har øvet, naar den rette Forstaaelse af Samfundsomvæltningen 1536 og af Rigets nye Grundlov.

\*       \*       \*

4. Medens de førnævnte Historikeres Fremstillinger af Reformationen var Led af Værker, hvor hver Periode i dansk Historie havde sin Forfatter, fremtræder Professor *Erik Arups* Redegørelse som Afsnit af hans egen »Danmarks Historie«, <sup>1</sup> der heltigennem er præget af sin Forfatters ejendommelige Personlighed og særprægede Historieopfattelse. — Som bekendt vakte allerede 1. Bd. af denne

<sup>1</sup>) Erik Arup: Danmarks Historie I til 1282, 1925, II 1282—1624, 1932.

unægtelig imponerende Arbejdsydelse fra den for sine strenge Krav til Metode og Kildekritik kendte Forsker største Opsigt ved dens gennemgribende Revision af hidtidig Opfattelse af vort Folks samfundsmæssige Udviklingsgang og Historie; men Værket blev ogsaa Genstand for voldsomme Angreb, ikke blot for dets Ensidighed, men for bevidst Tilsidesættelse af Kravet om historisk Objektivitet, selv i Behandlingen af foreliggende Kildemateriale. Overfor Bd II, der altsaa indeholder Skildringen af vor Reformationshistorie, har navnlig Professor *Knud Fabricius* i »Historisk Tidsskrift« 10. Række II (S. 323—369) fremført tungtvejende Kritik<sup>1</sup>.

Det Grundsyn paa Historieskrivning, som Arup vedkender sig, samtidig med at han vel stærkere end nogen dansk Historiker har brudt Staven over al Historieskrivning, som vidner om svigtende Beherskelse af ægte, videnskabelig Teknik, være sig ved mangelfuld kritisk Prøvelse af Kilders Bærekraft eller ved bristende Objektivitet i Brugen af dem, nøder mig til, inden jeg vender mig til hans Fremstilling af vor Reformationshistorie, at udtale mig om mit Syn paa »Idéhistorie« og den specielle Form for den, som Arup er den mest fremtrædende danske Talsmand for.

I 1921 udgav Arup — dog »med store Betænkeligheder« — »Rids af Danmarks Historie til Brug ved Universitetsundervisning« (Særtryk af en stor Leksikon-Artikel)<sup>2</sup>. Allerede dette »Rids« anlagde med stor Klarhed og gennemført Stringens de Synspunkter paa Udviklingen i det danske Folks Historie lige til 1920, som vi atter møder som bærende i han store Værk. »Ridset« understregede Erhvervslivets Kaar og Vilkaar til de forskellige Tider og konstaterede dettes Betydning for Samfundsannelsen overhovedet og

<sup>1</sup>) K. Fabricius: Anmeldelse af Erik Arup: Danmarks Historie II Bd. Det 16. Aarhundrede. Hist. Tidsskr. 10, II, 1932—4, 323ff.

<sup>2</sup>) Erik Arup: Rids af Danmarks Historie, 1921. Ændret Særtryk af Hagerups Konversationsleksikon.

for de senere Samfundstilstande, særlig ogsaa for Udviklingen af den politiske Forstaaelse og Magtfordelingen i de forskellige Perioder. Indtrykket (i alt Fald mit Indtryk) af denne unægtelig med fremragende Dygtighed skrevne, kortfattede Oversigt (paa kun 110 smaa Sider) var, at Arup vilde understrege Betydningen af en ikke tilstrækkelig vurderet Side af Udviklingen uden just derved at ville paastaa i den at have den egentlige Nøgle til Erkendelsen af »Historiens Virkelighed«. At Historien betinges af andre Faktorer, anerkendte da »Ridset« for saa vidt ogsaa ved at medtage visse (ganske vist yderst faa) Enkeltheder vedrørende Kulturlivet i særlig Forstand [For Sammenhængen mellem personlig Livsforstaaelse og Samfundsopfattelse synes »Ridset« ganske uforstaaende. — Om Kirkens ydre Organisation gives visse Oplysninger, men trods Hovedinteresse for de politiske Forhold, omtales end ikke under Middelalderen den Fremtrængen af de kanoniske-teokratiske Tanker, som medførte Danmarks Indlemmelse som afhængig Kirkeprovins i den af Romerkurien styrede vesterlandske Kirke og betingede Højgejstlighedens politiske Magtstilling hos os; Paven nævnes overhovedet først i Anledning af de Aftaler som i Slutningen af 15. Aarh. skaffede Kongen større Indflydelse paa Besættelsen af de højeste danske Kirkeembeder! Katolsk eller luthersk Religiositets Indflydelse paa Folkets Mentalitet og Livnes ikke! Hvad Ortodoksi, Pietisme, Oplysning, Rationalisme og 19. Aarh.s Vækkelser i saa Henseende har betydet, antydes end ikke (end ikke disse Navne eller Betegnelser forekommer). men Interessen for Aandslivet iøvrigt er heller ikke større: Holberg nævnes, dernæst Grundtvig (men som Grundlægger af de Folkehøjskoler, som har bidraget til Bondestandens Opdrift) og endelig G. Brandes (som Indledning til Konstatering af Studenter-samfundets og Hørups politiske Betydning!) Det er alt]. Men selv hvor Forfatteren omtalte Danmarks Forhold til de omgivende Folk i Krig eller Fred, var det dog den Rolle

Erhvervsinteresserne og økonomisk Konkurrence har spillet, han særlig fremhævede.

Det Helhedsbillede, Skriftet tegnede af vort Folks Historie, paaviste en gradvis Tilbagetrængen af et oprindeligt Selvstyre, forårsaget ved de fremvoksende Stændermodsatninger og ved Brydninger mellem Kongemagten og de Kredse, som vedblivende besad eller udviklede en mere eller mindre konkurrerende Magtindflydelse. Sin Kulmination naaede denne politiske Udvikling i Enevældet; men siden 1849 har Folket med voksende Held tilbageerobret den politiske Magt og dermed et Selvstyre, som ogsaa har vist sig at betyde Erhvervslivets lykkelige Trivsel og Opkomst.

Skønt Redegørelsen for Aarhundrederne siden Middelalderen voksede i Fylde, prægedes »Ridset« dog af en paafaldende Forskel i saa Henseende for de Aartiers Vedkommende, som ligger efter Grundlovens Udstedelse (52 af 110 Sider er forbeholdt denne Periode). Den politiske Partiudvikling siden den reviderede Grundlov og Kampen om Folketingsparlamentarismen viste imidlertid Forfatteren atter en ganske særlig Interesse; og i højeste Grad gælder det Regerings- og Rigsdagsforholdene siden Verdenskrigens Udbrud i 1914. For disse sidste Aartiers Vedkommende er overhovedet Rammerne for et »Rids« ganske sprængt ved Medtagelse af en Mængde Details, ikke mindst vedrørende Rigsdagsvalg og Navne paa aktive Politikere, hvoraf adskillige næppe vil kunne paa-regne vedblivende Opmærksomhed, endsige Hædersplads i vor Historie. — Forordets Bemærkning om manglende Undervisningsmidler for vore sidste 50 Aars Vedkommende kunde vel motivere en mere indgaaende Behandling af dette Tidsafsnit; men unægtelig har »Ridsets« Fremstilling her mere Karakter af en Vejledning for kommende aktive Politikere end for Historiestuderende, ja man fristes endda til at sige for »Indpiskere« i vort radikale Partis Tjeneste! Redegørelsen for dette Afsnit

viser i alt Fald tydelig, hvor vanskelig det er at skrive moderne Historie, uden at Subjektiviteten gør sig gældende, særlig naar den røber et udpræget Temperament. Men kan man overhovedet paa Grund af den manglende Afstand fra Begivenhederne og Ukendskabet til et stort, endnu utilgængeligt Kildemateriale, være sin Samtids eller en nærliggende Fortids »Historiker« i virkelig videnskabelig Betydning? Arups Fremstilling godtgør en urokket Tro paa, at Gennemførelse af Folketingsparlamentarisme betyder et virkeligt og heldbringende Folkestyre, og en udpræget Mangel paa Syn for de samfundsskadelige Følger af Overbudspolitik og Partiegoisme, der er fulgt i Parlamentarismens Spor — for ikke at tale om Følgerne af den samtidig stigende Undervurdering af de aandelige Værdier, der har været bærende for det danske Folk ned gennem Tiderne. Selvom Arup enkelte Steder finder det betimeligt at gøre en kritisk Bemærkning (saaledes om at de politiske Forhold dog nødvendiggjorde en Revision 1866 af den oprindelige Grundlov, at Venstres Brug af Finanslovsnægtelse som politisk Kampmiddel var betænkeligt, at »det sikkert havde været bedre«, om Regeringen (Zahle) havde søgt Samarbejde »i alt Fald med »Venstre« (!), da Stillingen til Genforeningen af det danske Sønderjylland skulde tages) er Partistandpunktet, ud fra hvilket Udviklingen betragtes, tydelig nok. Ikke mindst præger det den beundrende Skildring af Ministeriet Zahles Styre under Verdenskrigen, og den ensidige Bedømmelse af Motiverne til Opgøret med det. Hans Syn paa Forsvars-sagen er ogsaa ganske den radikale Partimands: med Hørup hævdes, at Københavns Befæstning var en »Krigsfare« for Danmark, den militære Sagkundskabs Stilling (som de konservative fulgte i Kommissionen af 1902) vidner om en »ubegribelig Uvidenhed«, og Forliget 1909 om en Forsvarsordning var »urimeligt (trods dens Værdi i 1914 flg.!).

Vender man sig nu til det store Værk, kunde man

unægtelig have ønsket, at det, netop fordi det Maal, Arup har sat sig, er en gennemgribende Revision af vort Folks Historie, havde bragt et Forord med Redegørelse for Forfatterens principielle Syn paa sin Historieskrivning; i alt Fald nogen misforstaaet Kritik vilde dermed være undgaaet. En Læser af »Ridset« bemærker nu snart to Ting: den stofmæssige Fattigdom vedrørende de kulturelle Forhold gentager sig ikke i den store »Historie; langt fra! Men Redegørelsen for Fænomener fra dette Omraade vidner paa den anden Side tydelig om en principiel Under-vurdering af deres Betydning. Denne Opfattelse maa vel atter erkendes som den selvfølgelige Konsekvens af den Betydning, Værket tillægger Erhvervsliv og Politik. Med Hensyn til disse drejer det sig nemlig ikke om en stærkere Fremhæven af en hidtil ikke tilstrækkelig paaagtet Side af den historiske Udvikling. Nej, de økonomiske og politiske Forhold er nu uden Forbehold eller »Betænkeligheder« under Hensyn til Tidsforskelle, hævdet som de primært bestemmende for den historiske Udvikling; dennes Virkelighed erkendes kun udfra Konstateringen af disse Faktors afgørende Indflydelse. — Arup har selv forbigaaende i en Udtalelse i II, 596 tydelig understreget, at dette er hans Syn paa Historien, kun ud fra dette Syn paa Aandsliv og materielt Liv skrives den Historie, der giver os »Sandheden«. I Anledning af en Omtale af W. Scharlings Undersøgelse af Pengenes synkende Værdi i Danmark siden Amerikas Opdagelse<sup>1</sup> »beklager« Arup derfor dansk Historieskrivnings hidtil afvisende Stilling til »den saakaldte materialistiske Historieopfattelse«. Og saa hedder det: »Den tanke, at folkenes *politiske* udvikling og *hele* den historiske verdensudvikling *i langt højere grad* end ved de aandelige værdier bestemtes ved det *økonomiske* livs udvikling, har kun langsomt kunnet vinde frem; det var

---

<sup>1</sup>) W. Scharling: Pengenes synkende Værdi belyst ved Aktstykker samt ledsaget af en kort Udsigt over den danske Mønthistorie, 1869. Jfr. Erik Arup: Danmarks Historie II, 596 f.

ganske vist ogsaa en *tanke*, der betød en fuldstændig omstyrting af alle de synspunkter, der hidtil havde været gængse indenfor *historisk forskning*. Og ganske interessant belyser Arup straks efter »Tankens« Betydning for sand historisk Forstaaelse praktisk ved et Eksempel, der er saa meget mere interessant for os her, som det berører mit specielle Emne: »*Sandheden* er dog, at denne (som Følge af Møntens synkende Betalingsværdi) mægtige *prisstigning forandrede* de danske *samfundsforhold* paa langt voldsommere maade end *reformationen*; den satte alle samfundets stænder i et helt andet forhold til hverandre end hidtil«. — Allerede denne Paastand om historisk »Sandhed« viser, hvor paa-krævet det er at søge konstateret, hvad den danske Reformation samfundsmæssigt betød. Men i hvert fald er den et klart Vidnesbyrd om nævnte »Tankes« Betydning for Arups Historieskrivning.

Det store Værk vidner da ogsaa tydeligt om hans Tros-vished om, i denne »Tanke« eller Dogme at have Nøglen til al historisk »Sandhed«. Dog maa vel tilføjes, at hans særlige Subjektivitet paa forskellig Maade har sat sit Præg paa hans Anvendelse af denne hans ledende »Tanke«. Saaledes viser en karakteristisk Udtalelse, at han overhovedet ikke er i Stand til at henregne Religiositet til de virkelige Aandsværdier. Han synes end ikke som andre moderne Aander at kunne nøjes med at jævnstille dens »sløvende« Virkninger med Opiumsgiftens: Religiositet er simpelthen dødbringende for Aandslivet. Det hedder derfor I, 291: »Danmark vedblev som alle kristenhedens lande at henligge i *religiositetens dødssøvn*«! Med en saadan Opfattelse befinder man sig selvfølgelig i en Selvskuffelse, hvis man mener at kunne se virkelig objektivt paa Udslag og Virkninger af kristent Trosliv. Det vilde ogsaa psykologisk set være formaalsløst at stille et saadant Krav til vedkommende Historiker. Overbevisningen om Religiositetens livsbetydende Nullitet og den samtidige Overbevisthed om de »virkelige« bestemmende Drivkræfter i

Udviklingen maa endda næsten nøde en saadan til at tillægge Kristnes Handlinger de samme Motiver, som hans egen Mentalitet kender til, og i alt Fald frembyder de to Bind talende Eksempler paa Arups Tilbøjelighed i saa Henseende.

Men ogsaa hans personlige Syn paa det politiske Liv har utvivlsomt særlig øvet sin Indflydelse paa hans Opfattelse af den »Tanke«, som bestemmer »den hele historiske Verdensudvikling«. Uanset den store Vægt han lægger paa de økonomiske Forholds store Betydning for Samfundslivet, har nemlig dog den specielle politiske Udvikling med Redegørelsen for den ydre Magtbesiddelse og, siden en virkelig Statsdannelse hos os, for den politiske Magtfordeling hans særlige Interesse. Men her lægger han ikke Skjul paa, at hans demokratiske Hjærte under alle Tidsforhold er paa den brede Befolknings Side overfor Konger, Stormænd og Overklassers vitterlige eller endog blot antagne Magtsyge og Tryk. Ja, den Særinteresse, han i »Ridset« viste for de parlamentariske Former, forklarer vel ogsaa Værkets fremtrædende Tilbøjelighed til at nedvurdere Kongernes Betydning ogsaa for de ældre Perioders Styre og til paa et ofte meget svagt Grundlag at konstatere »Regeringer« eller »Ministerier«, paa hvis Kompetence der anlægges Synspunkter, som man skylder Datiden Bevis for, at den kan have delt.

I alt Fald maa Arup efter sin foran nævnte Udtalelse om »den materialistiske Historieopfattelses« Betydning for Forskningen med Rette henregnes til »Idéhistorikerne«. Paastanden om »Tankens« almengyldige primære Betydning for den historiske Udvikling i Forhold til de »aandelige Værdier« viser, at han gaar til sit Arbejde med den bestemte Forudsætning heri at have Visheden om en historisk Lov, en alt oplukkende Nøgle til historisk Forstaaelse. Og den glorificerende, men, som man nok tør paastaa, lovlig naive Oplysning om, at denne Idé har betydet »en fuldstændig omstyrtning« af hidtidig Historie-

forsknings Synspunkter, stadfæster dette, men viser vel ogsaa, at han næppe kan antage det for Umagen værd at skænke denne hittidige Historieforsknings Argumenter særlig Opmærksomhed — den er jo »verfäht«. Ved at slaa en tyk Streg over *den* historiske Videnskab, som ikke erkender »Tankens« Sandhed, betegner han for saa vidt sin »Ide« ogsaa som en arbejdslettende Genvej under selve Undersøgelserne.

Nu ved vi alle, at Kravet til Historieforskning om at »borteliminere« ens Subjektivitet overhovedet er utopisk. Selvom Forskeren i største Alvor behandler sit Kildemateriale efter en metodisk-kritisk Lærebogs strengeste Lovparagraffer, kan det personlige Judicium ganske ubevidst for ham næppe undgaa at gøre sin Indflydelse gældende, ikke mindst, hvis han er et udpræget »Temperament«; og absolut Objektivitet ved hans efterfølgende konstruktive Bearbejdelse af det som brugbart erkendte Kildestof, altsaa ved den egentlige Historieskrivning, er et Maal, som det vel næppe er lykkedes nogen Historiker fuldt at naa, ti i selve »Konstruktionen« maa Subjektiviteten uundgaaelig gøre sig gældende ikke mindst efter den Forstaaelse af Historieforskningens Formaals, man har tilegnet sig. Opfattes dette f. Eks. som pædagogisk-etisk bestemt af Hensyn til Ønsket om Indvirkning paa Nutid og Fremtid (en i vore Dage ikke ukendt Forstaaelse af Historieforskningens og Historieskrivningens rette Maal — saa stærkt fremhævet, at man endog deri ser Beviset for dens samfundsmæssige, ja endda »videnskabelige« Berettigelse), maa det medføre en Vurdering af Fortidsfænomener, som let bevirker en Forbigaaelse eller i hvert Fald en Tilsløring af deres tidsbestemte Betydning og Ret. I hvert Fald kan der ved historisk »Fremstilling« overhovedet kun være Tale om en større eller mindre Virkeliggørelse af Kravet om fuld Objektivitet, hvor stor Vægt man end lægger paa Teknik og Metode.

Men givet er, at en Idéhistoriker med sin Dogmetro

paa sit Hovedsynspunkt som den sikre Vej til de historisk vigtige Resultater befinder sig paa en langt mere udsat Post, naar det gælder Objektivitet, end den Historiker, der ser sin Opgave i at søge Forstaaelse af Fortidens Virkelighed alene ud fra hver Periodes tidsbestemte Karakter og Forhold. Ogsaa han maa selvfølgelig erkende, at de materielle og politiske Forhold til enhver Tid øver en stærkt bestemmende Indflydelse paa Periodens »Historie« baade som faktiske Forudsætninger for den og som Faktorer, der i høj grad indvirker paa selve Tidsafsnittets Liv og Tilstande; men han vil ikke se paa disse Faktorer udfra en for ham fastslaaet Idé, som forudsætter, at Menneskeliv og Skæbne primært er afhængige af den ydre og materielle Virkelighed. Da Mennesker virker bestemmende og ikke mindst efter Tidsforholdenes og deres egen Karakter omformende ind paa de bestaaende Forhold, ikke blot, som den materialistiske Historieopfattelse tror, for at fremme deres materielle Velvære eller sikre sig ydre Interesser eller Magt, men i høj Grad fordi en personlig Livsforstaaelse behersker dem eller maaske særlige og nye Tidsidéer har grebet dem, vil han forstaa, at netop historisk Virkelighedserkendelse kun naas ved Forstaaelse af den Mentalitet og det Livssyn, som bestemmer deres (og særlig de fremtrædende Enkeltmænds) Opfattelse af Tidens Problemer og Opgaver. En saadan Samfølen med Datiden og Forstaaelse af enhver for den tidsbestemmende Faktor, den være aandelig eller materiel, maa dog utvivlsomt byde Forskeren en sikrere Vej til Erkendelsen af historisk Virkelighed og ganske særlig til Undgaaen af de Farer, som truer »Objektiviteten« fra Historikernes egen Subjektivitet, end et Forhaandsstandpunkt, fastslaaet udfra et moderne, monistisk Livssyn, som var Datidsmenneskene baade ukendt og uforstaaeligt. I hvert Fald, jo mere udpræget inkommensurabelt Historikerens personlige Livssyn er med Fortidens, des vanskeligere vil det være ham at erkende den

ham fremmede og reelt uforstaaelige Mentalitets Indflydelse paa vedkommendes Handlinger og Livsindsats, og dermed forskydes let en vigtig Side af Fortidsvirkeligheden, der jo ikke alene er visse ydre Fakta, for ham. At det fastslaaede Dogme endog frister til ligefrem at skyde en Fortids egen Forstaaelse af sine Problemer og Opgaver til Side og som ved Intuition konstatere den »sande« Virkelighed eller reelt: dekretere et Syn paa Kildematerialet efter Idéhistorikerens personlige Grundopfattelse er vel saa at sige en nødvendig Konsekvens af Standpunktet. Betegnende er saaledes Arups Undersøgelse af den danske Reformations vigtigste Kilde, Recessen af 1536, som han indleder med en Afvisning af den Vægt, den selv lægger paa de kirkelige Fornyer. For ham er det klart, at dette maa være, hvad man kalder »Bondefangeri«, ti de sækularpolitiske Spørgsmaal og Erhvervsinteresserne maa jo utvivlsomt have haft Hovedinteressen ogsaa i 1536! — Mon ikke ogsaa den moderne Sækularisation af Samfundsforholdene saa at sige med Nødvendighed influerer paa »den materialistiske Historieopfattelses« Syn paa Tilstande og Institutioner i ældre Perioder? Arups Behandling i hans Reformationshistorie tyder i alt Fald derpaa.

Der er talt meget om katolsk Historieskrivnings Tilbøjelighed til at lade »Dogmet overvinde Historien«; men mon Faren for Objektivitet er mindre, hvor den materialistiske Historieopfattelse er »Dogmet«? I alt Fald synes det indlysende, at Idéhistorikeren, hvad enten hans Idé er af sjæleligt eller materielt Indhold, og uanset hvor fremragende Ekspert han maatte være i Kildekritik og moderne historisk Metode, er mere udsat for sin Subjektivitets Indflydelse paa Forskerarbejdet end den Historiker, som mangler en Forhaandsoverbevisning om et bestemt Grundsyns Nøgleevne til at oplukke enhver Fortidsvirkelighed eller om, at den hidtidige Forsknings Synspunkter paa Udviklingen er »omstyrtede«. — Den sidste vil sikkert ogsaa — ikke blot fordi Fortidens Kildemateriale som

oftest lader os i Stikken m. H. til Meddelelser om de handlende Personligheders Sjæleliv, men ogsaa fordi han ved, at man uden sikker Viden herom mangler den vigtigste Forudsætning for fuldtud at kunne forstaa og dømme om deres Indsats — være betydelig mere forsigtig og tilbageholdende med Vurderinger af saadanne og ikke mindst med Domme over Motiverne til deres Handlinger eller til deres Samfundsforstaaelse end den Mand, for hvem Aandsværdiernes underordnede Betydning er givet. I hvert Fald er det typisk for Idéhistorieskrivningen, at den er i høj Grad vurderende; den har aabenbart Vanskelighed ved at nøjes med en blot Konstateren af Begivenheder eller Handlinger og deres paaviselige Eftervirkninger. Ogsaa Arup viser sig i sin store Historie som »Vurderingsmand« om en Hals; og Dommene udtales med den kategoriske Sikkerhed, som kun den troende Dogmetilhænger kan have. »Realhistorikeren« (om det maa være mig tilladt at bruge denne Betegnelse om den, som forholder sig skeptisk overfor et moderne Livssyns Evne til at fungere som Lov for Erkendelsen af Fortidsvirkeligheden, og som fastholder den overfor nævnte begrænsede Opfattelse af Historikerens egentlige Opgave) vil i alt Fald føle det som sin Pligt at bedømme Fortiden og dens Personligheder efter deres Evne eller Mangel paa Evne til at løse de af dem selv eller deres Tid erkendte Problemer og Opgaver, eventuelt efter deres Svigten af disse Formaal — overhovedet efter deres Handlen i Overensstemmelse eller Uoverensstemmelse med den Livs- og Samfundsopfattelse, de vedkender sig. Denne Historieopfattelse mangler absolut ikke Interesse for »Idéer«; men det er de tidsbestemte Idéer og ikke en moderne Idé, i hvilke den søger sin Støtte baade i Forstaaelsen og Vurderingen af Fortiden.

At Idéhistorikerens Undersøgelser resulterer i en Mængde Omvurderinger og »Fornyelser« i Forhold til ældre Forskning, for hvilken Forhaandsdogmet var ukendt, er selv-

følgeligt, For Arups store Værks Vedkommende er dette da ogsaa Tilfældet. Men selvom meget heraf ubestrideligt skyldes hans skarpe Kildekritik paa Omraader, hvor han virkelig arbejder paa første Haand, er en overvejende Del af de »overraskende« Fornyetelser, nærmere beset, simpelt-hen saa at sige logiske Konsekvenser af Grundsynet og for saa vidt netop ikke overraskende. Kun maa vel tilføjes, at Værket viser, at den ovenfor nævnte, unægtelig noget reklameagtig klingende Udtalelse om »Tankens *fuldstændige Omstyrtning* af *alle* hidtidige Synspunkter«, dog faktisk har vist sig som en Overdrivelse; saa revolutionært har i alt Fald Hovedsynspunktet ikke virket i Praksis i Arups Værk. Det gælder ikke mindst 2. Bd. og specielt Fremstillingen af vor Reformationshistorie. Den vidner unægtelig om den Ensidighed, Hovedsynspunktet medfører; men en »fuldstændig Omstyrtning« af, hvad tidligere dansk, og især kirkehistorisk, Forskning har udrettet, vil næppe heller Arup selv paastaa den bringer. Hvorvidt han da har blottet hidtidige Mangler paa Udsyn eller paa Samfundsforstaaelse eller har paavist Nødvendigheden af visse indgribende Omvurderinger ud fra metodisk-kritiske Kildeundersøgelser, vil imidlertid den specielle Undersøgelse af hans Fremstilling tage Stilling til.

Men iøvrigt kan vel fastslaaes, at Arups nye Synspunkter er afgjort belærende og berigende, hvor de virkelig blotter Mangler paa Forstaaelse af Samfundstilstande og af Samfundsudviklingen i tidligere dansk Historieskrivning; begge Bind bringer unægtelig baade nyt og værdifuldt i saa Henseende. Og hans Omvurderinger maa i alt Fald ægge Forskningen til fornyet Undersøgelse og Efterprøven, hvor tidligere Opfattelser var bygget op paa mangelfuldt og endda ofte ikke metodisk-kritisk gennemprøvet Materiale; og dette gælder mange Punkter i dansk Historie. Skade kun, at man paa Grund af manglende videnskabeligt Noteapparat saa ofte har Vanskelighed ved at bedømme Berettigelsen til den foretagne »Omvur-

dering« paa Omraader, hvor man ikke selv har gjort Førstehaandsundersøgelser. Idéhistorikere har unægtelig en ubehagelig Tendens til at optræde autoritativt overfor deres Læsere.

Man har kaldt Arup en »apriorisk« og »tendentios« Historiker. Som Idéhistoriker er han unægtelig apriorisk, og efter de Krav, Idéen stiller, tendentios. Idéen betyder jo reelt et Paalæg om Ensidighed, og den faste Overbevisning om dens Sandhed synes at have en Tro paa sikker historisk Intuitionsevne i Følge. Begge Dele kan ikke undgaa at influere paa Undersøgelsen og Bestemmelsen af »Fortidsvirkeligheden«. Af Ensidighed følger jo, allerede aldeles logisk, en vis Skarphed i Opfattelsen af Propositionerne i Helhedsbilledet og i Synet paa de enkelte Fænomener, Forhold og Personligheder; og Farerne for Objektiviteten ved at lade »Intuition« erstatte Begrundelse ligger lige for. Ensidighedens reelle Konsekvenser saa vel som Brugen af »Intuition« præger dog heldigvis ikke i lige høj Grad al Idéhistorie; der er i høj Grad Forskelle, eftersom vedkommende Historiker er opøvet i metodisk Forskning og virkelig kildekritisk Teknik. Men Teknik og Metode er overhovedet ingen ufejlbar Garanti mod den subjektive Indstillings selvskuffende Indflydelse, og ikke mindst Idéhistorikeren viser en betænkelig Tilbøjelighed til at »dekretere« i Stedet for at begrunde, selv hvor virkelige Bevismidler ganske mangler. Men, i hvert Fald vidner det om ringe psykologisk Forstaaelse, naar de omtalte, saa at sige givne Konsekvenser, af en Idéhistorikers Dogme bedømmes som Vidnesbyrd om tendentios Uredelighed. Grundtvig frembyder vel i sin »Verdenskrønike« af 1812<sup>1</sup> det mest udprægede Eksempel, Danmark har haft, paa Idéhistoriens farlige Konsekvenser i Retning af uholdbar historisk Opfattelse og vrange, ligefrem horrible Domme

---

<sup>1</sup>) N. F. S. Grundtvig: Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng, 1812.

over Nationer, Personligheder og religiøse Bevægelser: men han var ogsaa ubesværet af Hæmninger fra virkelig historisk Metode og Teknik! Men en Beskyldning for Uredelighed selv mod ham vilde dog være ganske misvisende. — Det ligger ikke saa langt tilbage i Tiden, at *Troels-Lund* udfra Fremdragelsen af et omfattende og i og for sig uangribeligt Kildemateriale skrev os sin store og værdifulde danske Kulturhistorie i 16. Aarhundrede. I Bindet om »Livsbelysning«<sup>1</sup> kastede han Lys over det Grundsyn, fra hvilket han saa paa den historiske Udvikling; og selvom man vel ikke kan sige, at det store Værk just udsprang af dette, har det dog sat saa stærkt Præg paa det, at det næppe kan kaldes uberettiget at henregne ogsaa ham til Idéhistorikerne. I alt Fald var det hans subjektive »Livsbelysning«, som hindrede ham i den fulde Samfølelse med de Slægtled, som han ved sine mange, indgaaende Specialundersøgelser og med sin fremragende kunstneriske Evne ligefrem syntes at levendegøre paany. Den afstumpede i alt Fald hans Forstaaelse for Lutherdommens aandelige Indhold, som netop var det bærende for de Tiders Livssyn eller »Livsbelysning«, han skildrede, og subjektivt farvede Domme og ganske misvisende Jævnførelser mellem Virkninger af Lutherdommen og den tidligere Katolicisme var Følgen. Men ligesaa lidt her vil en Beskyldning for Uredelighed være paa sin Plads. — Og det samme gælder de *moderne lutherske Forskere*<sup>2</sup>, som skriver baade Dogme- og Kirkehistorie udfra Forudsætninger om, at en i Øjeblikket højt skattet dogmatisk Opfattelse har fastslaaet, hvad der er »ægte Lutherdom« eller som finder Historiens væsentlige Indhold i visse »Motivers« Eftervirkninger<sup>3</sup>, selv efter at den historiske

<sup>1</sup>) Livsbelysning er bind XIII af det p. 5, note 1 nævnte værk.

<sup>2</sup>) Der hentydes til det 20. århundredes »Luther-renaissance«, på tysk og måske navnlig på svensk grund.

<sup>3</sup>) J. Oskar Andersen ytrede sig stedse med stor skepsis overfor den idehistoriske og motivforskende metode som især dyrkedes i den lundske teologi (G. Aulen, A. Nygren, R. Bring m. fl.).

Udvikling har medført Opgaver og ny Problemstilling, som nødvendiggjorde Omformning eller Opgivelse af det før fremherskende »Motiv«. Kendskab til metodisk-kritisk Historieforskning har heller ikke her kunnet værne mod Følgerne af »Idéens« Ensidighed. Det viser sig saaledes allerede ved disse Historikeres svigtende Interesse og Forstaaelse for den Lutherdom, som de reformerede Kirker virkelig vedkendte sig som Udtryk for »Evangeliets« Indhold. Men Historikerens selvfølgelige Interesse for en vis Tids nye Idéer og Motiver forpligter ham dog først og fremmest til at fremhæve, hvad der af disse fik virkelig tidsbestemmende Indflydelse. En moderne Interesse f. Eks. for personlige Tanker hos Luther, som Tiden ikke fandt brugbare til at løse dens Problemer, bør selvfølgelig, hvor stor Betydning de end kan have haft for hans egen Livsudvikling i en vis Periode, ikke fastslaaes som »Reformationens Lutherdom«, navnlig ikke, naar Kendsgærninger viser, at Luther i alt Fald har modificeret dem ved at tiltræde og billige, hvad der virkelig blev bestemmende for den (jfr. hans Stilling til den Augsburgske Konfession). Men Misforstaaelse i Opfattelsen af det virkelig tidsbestemmende i den oprindelige Lutherdom medfører ogsaa, at den nævnte historiske Skole bliver skævt indstillet overfor de Faktorer, som i en senere Tid nødvendiggør en særlig Fremdragen af og Vægtlæggen paa saadanne Sider af Evangeliets Indhold og dets Krav om ægte personlig Tilegnelse og kristelig Livsførelse, som den første »lutherske« Tid overhovedet ikke havde formaaet at levendegøre. Den afvisende Stilling til »pietistiske« Fænomener er i saa Henseende talende. Hver Periodes Forstaaelse af det lutherske maa af Hensyn til historisk Virkelighed bestemmes og vurderes i Forhold til det religiøse Livs tidsbestemte Trang og de for Tiden foreliggende Opgaver. Behandler man disse udfra Synspunkter, der var betinget af ganske andre Forhold og navnlig vurderer dem udfra et moderne dogmatisk Synspunkt for, hvad der bør være bærende i Udviklingen, naar man i alt Fald ikke til Realhistorie i min Betydning!

Man maa ogsaa stadig holde sig klart for Øje, hvor vanskeligt det overhovedet er for os ud fra det os levnedes Kildemateriale at fastslaa de Motiver, som virkelig har bestemt den enkeltes eller Helhedens Handlinger. Som oftest er de blandede og mangfoldige. Vi ved jo, at hvad der i Øjeblikket er mest bestemmende for os selv, kan være højst uklart for os, endsige da for den udenforstaaende eller for en Eftertid [Jvf. H. J. H. Glædemarks Afh. om Grundtvigs Nedlæggelse af Præsteembedet i 1826, Kh. Saml. 6. R. III, 201flg.]<sup>1</sup>. Historikeren maa i alt Fald for en kildefattig Fortids Vedkommende være tilfreds, naar han med størst mulig Sikkerhed kan fastslaa, hvad der virkelig skete, og skønne over disse Begivenheders Sammenhæng med foreliggende Forhold og over deres paaviselige Eftervirkninger paa en følgende Tid.

Det er altsaa med store Betæneligheder jeg ser paa »Idé- og Motivhistorien«; men Vildfarelse rummer jo ofte en overset Sandhed, og jeg indrømmer gerne, at ligesom det i denne ufuldkomne Verden kun lader sig gøre at slaa til Lyd for en Sag ved at fremføre den med en i og for sig uberettiget Ensidighed, saaledes er det maaske ogsaa mest »nyttigt« eller maaske i adskillige Tilfælde ligefrem nødvendigt ogsaa for historisk Forsknings Fremme, at ikke tilstrækkelig paaagtede Faktorer i den historiske Udvikling fremsættes med Idé- og Motivhistoriens inciterende Ensidighed og Skævhed! Og forstaaelig er ialt Fald denne Fremgangsmaade, hvor »Historikeren« endog forfægter den Overbevisning, at baade Historieforskningens og Historieskrivningens »videnskabelige« Værdi afhænger af Iagttagelsen af dens pædagogiske Nutidsformaal [Dr. Povl Bagge har i en interessant Afhandling

---

<sup>1</sup>) H. J. H. Glædemark: N. F. S. Grundtvigs Nedlæggelse af Præsteembedet 1826. En kildekritisk og psykologisk Studie. Kirkehist. Saml. 6, III, 210ff.

i Historisk Tidsskrift (10. R. V. 1940, S. 355—384)<sup>1</sup> behandlet Spørgsmaalet »Om Historieforskningens videnskabelige Karakter«, hovedsagelig polemisk vendt imod *Kr. Erslevs* Opfattelse af Forskellen mellem Historieskrivning, der kræver særlige kunstneriske Fremstillingshensyn varetaget, og egentlig videnskabelig Historieforskning. I Begyndelsen af Afhandlingen kommer Forfatteren ind paa de forskellige Syn paa Historieforskningens principielle Formaal og tager her Afstand fra *Adolph v. Harnacks* Hævdelse af Historieforskningens direkte pædagogisk-etiske Formaal. For mange Teologer vil det maaske være ukendt, at den berømte Kirke- og Dogmehistoriker bestemt krævede, at Historikerens Arbejdsmaal skulde være »Eingreifen in den Gang der Entwicklung«. Formaalet er: »Die Vergangenheit abzustossen, wo sie hemmend in die Gegenwart hineinreicht«, og die Zukunft umsichtig vorzubereiten«. Historikeren har et »richterliches, ja ein königliches Amt«, han skal dømme Fortiden som en Konge! Derved skal han berede Fremtiden, ti »nur die Wissenschaft hat ein Recht zu existieren, die ein Werdendes vorbereitet«; ellers er den overflødig, ja skadelig (!), ti »zum Handeln ist der Mensch auf der Welt, nicht zum Betrachten«! (S. 357—8). Det turde være ubestrideligt, at et saadant Syn maa indvirke som farligt for Objektiviteten, allerede paa Forskerens Stilling til sine Kilder, men i særlig Grad paa hans Dom om det virkelig betydningsfulde i dem og i den Udvælgelse, der gør sig gældende ved Fremstillingen af de vundne Resultater af Forskningen. Med Glæde ser man /at/ Dr. Bagge betoner (S. 378), at man ikke kan komme udenom den Kendsgærning, at Mennesket »som villende personlighed« overalt indgaar i den historiske Aarsags-

---

<sup>1</sup>) Povl Bagge: Om historieforskningens videnskabelige karakter. Nogle bemærkninger i anledning af Kr. Erslevs skrift »Historieskrivning«. Hist. Tidsskr. 10, V, 1939—41, 355ff.

kæde. »Dette menneskelige element gør de historiske fænomener saa sammensatte, at historieforskeren for at forstaa dem i deres sammenhæng . . . overalt maa »søge det individuelle«. Heri ligger da Forstaaelse for at Historikeren med særlig Omhyggelighed maa sætte sig ind i den tidsbestemte Mentalitet hos de særlig handlende Personligheder. Dette mener Dr. Bagge vel ogsaa, naar det hedder S. 361, /at/ Historiens Maal er at »give sand oplysning om de menneskelige livs vilkaar og former«. Ligeledes betones (S. 360), at Historikeren ikke kan fremhæve de aandelige eller materielle Faktorer, der spiller en Hovedrolle i hans egen Samtid eller som særlig interesserer ham, uden at Propositionerne i Helhedsbilledet af Fortiden bliver væsentlig urigtigt; Forfatteren tager ogsaa Afstand fra den »uvidenskabelige Optimisme«, hvormed den moderne Historieforskning ser paa sine Resultater paa Grund af dens metodiske Teknik og særlige Vægtlæggen paa den økonomiske Historie (S. 363)].

Men ét er, at det efter Arups Værk bør vise sig umuligt selv i dansk Aands- og Kulturhistorie at se bort fra den uomtvistelige Betydning, de økonomiske og politiske Forhold har haft ogsaa paa disse Omraader; noget andet er, om det skal lykkes ham ved sit Værk at overbevise om, at disse Faktorer ubestrideligt og til enhver Tid har øvet primær Indflydelse baade paa disse Omraader og paa Samfundslivets Udformning og Udvikling. Historien kender dog til Perioder, væsentlig bestemt af idealistisk Aandsliv, og i stærkt derfra forskellige Tidsafsnit har det i alt Fald været fra Aandslivet, at de virkelig folkelige bevarende og rejsende Kræfter er udgaaet, der kom til at bestemme Fremtiden.

Arups »Danmarks Historie« staar for mig som en ejendommelig Parallel til Troels-Lunds store Værk; som det rigt paa virkelig Landvinding for dansk Forskning, trods al Ensidighed og Fejlsyn; men som det ogsaa skæbnesvangert tidsbestemt og for saa vidt et monumentalt

Indlæg i Bestræbelserne for at bringe det Livssyn, som siden 1870'erne arbejdede sig frem hos os og betog saa store Kredse af vort Folk, til Sejr ogsaa paa Historiens Omraade. Med Troen paa det monistiske og materialistiske Livssyn vil det staa og falde. Maaske vil det netop blive »staaende« som et »Monument« over de nævnte Bestræbelsers Kulmination! Ti Omslaget, der tilkender Aandsværdierne (og særlig det religiøse Liv) deres fulde Betydning saavel for Nutidslivet som for den forbigangne Fortid kan næppe længe udeblive — navnlig ikke, naar man atter af videnskabelig Historieskrivning bestemt vil kræve en objektiv Afvejen af samtlige Faktorer i hver tidsbestemt historisk Periode. — Vel tyder meget paa, at vi foreløbig skal blive Vidner til, at en lige saa materialistisk orienteret Historieopfattelse først vil trænge sig frem, bestemt af Idéen om Geopolitik og Kampen for Markederne som det afgørende udviklingsbestemmende i Historien; men denne synes rigtignok samtidig at skulle præges af en Samfunds- og Statsopfattelse, som netop tager den stærkeste Afstand fra det liberalistisk-demokratisk bestemte Grundsyn, som Arup forfægter. Fra denne nye Side vil man sikkert faa at høre, at en saadan opfattet politisk Udviklingshistorie hører til de Historieopfattelser, som maa betragtes som »fuldstændig omstyrtede«! Muligvis vil først dette Skred aabne Øjnene for Idéhistoriens Farer for videnskabelig Objektivitet.

5. Hvad nu Arups Fremstilling af den danske Reformation angaar, vidner den selvfølgelig om hans indgaaende Kendskab til derhen hørende Kildemateriale og den til Emnet hørende Literatur, men rigtignok ogsaa om den Indflydelse, man kunde vente fra hans »Idé«. Denne betinger hans særlige Periodeinddeling, som allerede understreger for Læseren, at Reformationen hverken satte et afgørende Skel mellem en Middelalder og en Nytid eller betød noget Tidehverv for Folket som verdsligt Samfund. Hvad selve »Reformationen« i 1536 angaar, betoner Arup

ganske vist i en senere Sammenhæng, hvor vigtigt det er at fastholde, at Stat og Kirke efter Datidens lutherske Samfundsopfattelse udgjorde en uadskillelig Enhed, betragtet fra to Sider. Alligevel mærker man intet til, at denne rigtige Erkendelse af Datidens lutherske Samfunds-betragtning har sat mindste Præg paa Arups forudgaaende Redegørelse for Begivenhederne og Beslutningerne i 1536. Tværtimod. Hvad der fremkaldte disse, var Nødvendigheden af økonomiske og politiske Reformers, og det Indhold, de fik, var Resultat af de forskellige politiske og sociale Interessers Brydning. De verdslige Reformers medførte Lutherdommens kirkelige Sejr; men at denne betingede disse og satte sit Præg paa dem i Overensstemmelse med den omtalte Datidsopfattelse, spores ikke af Redegørelsen. Paa den anden Side betegner hans Opfattelse af Kirkereformationens »naar« og »hvorledes« langt fra nogen »omstyrtende« Dissentieren fra den ældre, kirkehistoriske Forstaaelse. Arup tvivler overhovedet ikke om, at det var Rigsdagen 1536, der, endog med begejstret Bifald, gennemførte de for dansk Kirkeliv saa afgørende Beslutninger. Da dette imidlertid efter Arups Syn paa Religion maa betyde »Dødssøvnens« Vedbliven, er det ganske forstaaeligt, at han ikke indlader sig paa Spørgsmaalet om denne Reformation blev en Svækkelse eller Forstærkelse af denne beklagelige Livshindring!

Arup deler det lange Tidsrum, hans 2. Bd. behandler (1282—1624) i 3 Afsnit, kendemærkede ved Overskrifterne: Kongen (1282—1412), Borgeren (1412—1523) og Herremanden (1523—1624). Reformationen er saaledes tidsmæssigt set Del af en større Periode, hvis særlige Indhold den heller ikke betinger. Hvorvidt Arup ved denne Periodeinddeling og ved sine Overskrifters Angivelse af de tre Tidsrums Hovedpræg virkelig fremmer sine Læseres Forstaaelse af det karakteristiske og bærende for de i Bindet behandlede Aarhundreder, turde dog være tvivlsomt. I hvert Fald kan jeg ikke finde, at Bestemmelsen af den

tredje Periodes Tidsomfang eller dens Overskrift bidrager til Forstaaelse af, hvorledes den politiske Magtfordeling formede sig i denne Periode. Skal den politisk-økonomiske Side af Historien være Hovedsiden, er det mig gaadefuldt, at man vil fastslaa 1523 som Periodebegyndelse eller Tideherv. Selvom man, som jeg bemærkede overfor H. Lund (S.     ), ganske ser bort fra, at Lutherdommen har haft afgørende Betydning for de politiske Vedtagelser i 1536, og selvom man fastholder, at Reformationens kirkelige og kulturelle Betydning kun har været noget sekundært for vort Folks Udvikling, er det dog givet, at Bestemmelserne 1536 om, at Danmark fremtidig udelukkende skal have en verdslig Regering, og at Kronens økonomiske Basis skal sikres ved Inddragelse af Bispegodset og Disposition over Bispetiende (hvortil faktisk kom Statens Dispositionsret over Kapitels- og Kloster-gods), satte et langt skarpere og mere indgribende Skel netop i vor politiske Historie end noget i Aaret 1523. — Og mod Overskrifterne taler ogsaa vægtige Grunde. Ti, selvom 2. Periode viser en Opgang for Borgerstanden, som endog førte til borgerlige Personers Placering i Regering og Administration i Kong Hans' og Christiern II.s Tid; og selvom Frederik I.s Tid betegner en fremtrædende Modsætning til Forgængerens »Borgerregering«, betød jo Christiern II.s Regeringstid paa ingen Maade en Forringelse af Kongemagten. Tværtimod! »Statsminister« Hans Mikkelsens og Sigbrits Iver for at hæve Borgerstanden var i alt Fald »secundær« i Forhold til deres konsekvente Stræben mod at udvide Kongemagten næsten til Enevælde paa indrepolitisk Omraade. Heller ikke betød denne Opgangstid for »Borgeren«, trods alle dens Overgreb overfor Kirken, noget Brud med denne eller Kurien, som Arup da ogsaa selv betoner [Arups Redegørelse for Christiern II.s nye Love, som særlig tilskrives Hans Mikkelsen, indrømmer, at de netop gør Kongemagten til afgørende Faktor (ogsaa i Bystyret) og omhyggelig undgaar Brud

med Pave og Kirke (jfr. iøvrigt herom J. O. Andersen, *Overfor Kirkebruddet*)]<sup>1</sup>. Den politiske og økonomiske Stilling, Kirken besad ifølge kanonisk Ret og særlige Privilegier, omstyrtedes jo først 1536. Og trods det reelle Brud med Paven 1526 og den katolske Kirkes Opløsning og Magttab under Frederik I paa Grund af Lutherdommens sejrende Fremgang, kan det heller ikke omtvistes, at det var Prælaterne, altsaa de kirkelige Stormænds politiske Magt, som særlig gjorde denne Konges Tid til et »Adelsvælde« (Jfv. ogsaa Arups Overskrift til § 411: »Bispernes Overvælde«). Da disses Politik førte Danmark ud i Borgerkriben, oplevede Landet tilmed nogle Aar, hvortil Overskriften »Herremanden« i alt Fald kun passer for saa vidt, som denne Samfundsklasse mest af alle blev forfulgt eller udpresset! Arups Periode-Overskrifter giver en lidet vejledende Karakteristik. For de to førstes Vedkommende burde Kirkens Magt i alt Fald paa en eller anden Maade være understreget. Og saavel i 2. som i 3. Periode vil endog den, som blot søger Orientering i vor politiske Historie, savne Kongens Navn. I alt Fald hører Udslettelsen af 1536 som det gennemgribende Tidsskel ikke til Fremskridtene i moderne dansk Historieskrivning!

Hvad nu Indførelsen af Reformationen angaar, er den skildret i Kapitlerne 10 og 11, dens nærmere Gennemførelse i Kirken i 13. Kapitel. Med H. til det sidste skal jeg her kun bemærke, at Overskriften »Den nye Kirke« ikke stemmer vel med Arups tidligere og rigtige Betoning af, at ingen dengang tænkte paa Oprettelse af »en ny Kirke«, — Datidens lutherske Ledere vilde i alt Fald paa det bestemteste have protesteret mod denne Betegnelse!

Af Hensyn til mine kritiske Bemærkninger maa jeg ret indgaaende referere Arups Fremstilling af Begivenhederne 1536, hvoraf »Reformationen« er Led. Altsaa: Efterat

---

<sup>1</sup>) J. Oskar Andersen: *Overfor Kirkebruddet*. Den første lutherske Bevægelse og Christiørn II's Forhold dertil, 1917, især 139ff. 169ff.

Christian III 6. August 1536 som Sejrherre var draget ind i København, besluttede han 11. August i et Krigsraad, hvori foruden de højeste Officerer hans holstenske Tilidsmænd Johan og Melchior Rantzau samt den preussiske »Kommandør« Joh. Pein og vel ogsaa Admiral Peder Skram og Rigshofmester Mogens Gjøre deltog, at konfiskere »den gamle kirkes uhyre godsrigdom«, da det var umuligt at paalægge det udpinte Land nye Skatter for at faa Lejetropperne aflønnet og aftakket og Krigslaanene tilbagebetalt. For at fremtvinge Konfiskationen skulde Biskopperne fængsles. De tilstedeværende Biskopper, bortset fra Ove Bille, fængsledes straks, og den følgende Morgen billigedes Krigsraadets Beslutning af 12 verdslige Rigsraader, som i en Erklæring udtalte, at Danmark for at faa Ro og Fred i Fremtiden skulde styres ved et rent verdsligt Regimente af Kongen og verdslige Rigsraader. De nulevende Biskopper skulde udelukkes fra al fremtidig Deltagelse i Regeringen af Danmark, og »Evangeliet« skulde fra nu af alene prædikes i Riget. Biskop Ove Bille, der var tilstede ved dette unormale Rigsraadsmøde, vilde ikke tiltræde Beslutningerne; og da han snart efter nægtede at overgive Kongen Silkeborg Slot, blev ogsaa han arresteret, ligesom de øvrige Biskopper efterhaanden blev det. Statskupet »billigede alle« bortset fra nogle faa gammelkatske Herremænd; men selv de følte sig lettede ved »at slippe af med bisperne i rigsraadet«! Dette om Statskupet, hvis kirkelige Resultat er »den gamle Kirkes« Fald og Godkendelsen af »Evangeliets« almindelige Indførelse (S. 478ff.).

For en »moderne betragtning« hedder det saa (S. 480) kunde det synes rimeligt, at Kongen, da Statskupet forløb saa heldigt, havde gjort sig til enevældig Konge. Tanken om ogsaa at fængsle de verdslige Raader, havde efter Kongens eget Sigende været fremme; men blev fraraadet ham af danske og tyske Raader, som havde hans Tillid. Det har været formodet, at Melchior Rantzau ønskede

hele Raadets Fængsling, for at fastslaa Holstenernes Overmagt i Danmark; men antagelig var Kongen selv imod det, da han var fast beluttet paa at blive »en virkelig landekonge for Danmark«. Vilde det da være en heldig Begyndelse for en dansk Konge at arrestere den danske Rigshofmester og Rigens Marsk! Iøvrigt synes Arup at betragte Statskupet som det Tidspunkt, fra hvilket Kongen fuldt anerkendte, at »han nu ogsaa havde en dansk regering«, som han (trods Holstenernes Ønsker) burde følge, naar han vilde være en virkelig »landekonge«. Men allerede før Statskupet var han faktisk under særlig Indflydelse fra et dansk »Regeringsparti«, navnlig Mogens Gjõe og Johan Friis, som delte hans lutherske Opfattelse i »Reformationssager« og, som han, vilde »genoprette en herremandsregering«; ti »dette danske regeringsparti vandt *sin første sejr*, da det bestemte kongen til at *respekttere* Danmarks forfatning saavidt, at hans første regerings-handling (efter Københavns Fald) blev at indkalde en dansk rigsdag til møde i København 1536 15. oktbr«.

Propositionen til denne Stænderrigsdag i Oktober (eller, som Arup efter moderne Forbilleder kalder den, »Trontalen«) er forfattet af Kansleren Joh. Friis, dog vel efter Samraad med Mogens Gjõe. Den lægger al Skyld for Borgerkrigen og Ulykkerne paa Biskopperne, Borgerne og Bønderne, medens den verdslige Adel »synes *ganske* uden skyld«. Kongen, som ønskede Fred og Forsoning, vilde for Guds Skyld tilgive alle; det fremhæves, at han dog havde været nødt til at fængsle Biskopperne, og disse angribes derfor voldsomt, især for hverken at have været papistiske eller evangeliske i deres Lære og for at have været lige uduelige i Kirkens og Kongens Tjeneste (som Følge af dette voldsomme Angreb gav man senere Aktstykket den urigtige Betegnelse Kongens »Klageskrift mod Bisperne«). Til Slutning fremsætter Propositionen de Forslag til Nyordninger, som i alt væsentligt ogsaa blev Resultatet af Rigsdagen.

Om selve Forhandlingerne paa denne, som først menes paabegyndt den 20. Okt., ved vi kun, at de et Øjeblik var ved at strande paa Kongens »bestemte Vilje« om at faa sin Efterfølger valgt; men Resultatet af Forhandlingerne har vi: et Valgbrev for Kongens lille Søn Frederik, Haandfæstningen og Recessen (Rigens Konstitution, den fremtidige, uafhængigt af Haandfæstningen, gældende danske Grundlov). Disse tre Aktstykker, der alle dateredes 30. Oktober, maa betragtes som samlet Resultat af Rigsdagen, selvom Haandfæstningen som sædvanlig fremkom efter Forhandling mellem Kongen og Rigsraadet. Formentlig besejlede Kongen Haandfæstningen d. 30. Okt. om Morgenen, ti »først dermed overtog han<sup>1)</sup> med rette regeringen og kunde forelægge rigsdagen recessen til vedtagelse«. Derefter begav Konge og Rigsraad sig til Gammeltorv, hvor Rigsdagen og en stor Folkemængde var samlet. Her oplæstes først Propositionen, som nu »var bragt i overensstemmelse med, hvad der skulde vedtages«. Derefter Recessen, som vedtoges »sikkert med høje bifaldsråb«. Sluttelig takkede Rigsmarsken Tyge Krabbe Kongen for hans Naade og Tilgivelse.

Uden nærmere at redegøre for Recessens hele Indhold fremhæver Arup som Hovedbetydningen af Rigsdagens Beslutninger, at den afgjorde de Spørgsmaal, der var fremkaldt af en gammel politisk Kompetencestrid mellem Stænderne. Vedtagelserne gav nemlig saadanne »nye grundlæggende regler« for Forfatningen, ja for hele Samfundsordningen, som »for en tid afgjorde alle de store spørgsmaal, hvorom den bitre *politiske strid* havde staaet i Danmark nu netop i 70 aar siden Christiern I.s brud med Akselsønnerne« [Christiern I søgte ogsaa overfor Stormændenes Magtstræb »at oprejse almuen mod ridderskabet« (jfv. Arup S. 247), og han indkaldte 1468 det første danske Stæn-

---

<sup>1)</sup> Her er udeladt: »med alles billigelse og« (Arup II, 483).

dermøde netop som en Støtte for sine Interesser]. — Dette Syn paa Rigsdagen gør nu ganske vist ikke Arups Periodeinddeling mere forstaaelig; men det kan maaske bidrage til at forklare, at han »ikke kan tage hensyn til, at recessens kloge affattere ansaa det for *opportunt* at skyde den gamle kirkes omstyrtelse i forgrunden ved at sætte bestemmelserne herom i spidsen og gøre dem særlig udførlige». Men en saadan Forhaandsfortolkning af et Aktstykke og dets Udstederes Motiver er, metodisk og historisk set, mildest talt betænkelig. Reelt mener Arup, som den følgende Fremstilling viser, at de snedige Politikere, Johan Friis og Mogens Gjøre, for at kamouflere Recessens Sikring og Udvidelse af deres Rigsraads- og Herremandsinteresser for de lavere Stænder lod Recessen særlig henlede Opmærksomheden paa det populære Opgør med de forhadte eller misundte Biskopper og den ønskede kirkelige Reformation. Denne har altsaa i alt Fald haft den politiske Betydning, at den tjente Datidspolitikernes til Bondefangeri! Arup har altsaa saaledes, ligesom Møllerup, gennemskuet, at Recessen bevæger sig »med Forsigtighed« om sin »*egentlige* Kærne og Indhold«! Kun er denne for ham ikke Katolicismens Afskaffelse og Evangeliets Sejr, men — hvad Stormændene allerede paa Christiørn I.s Tid sigtede mod — Begrænsningen af Kongens politiske Magt og Umyndiggørelsen af de ufri Stænder.

Dette søger Arup saa at godtgøre ved en »mere systematisk« Gennemgang af Beslutningerne. Kongen maatte indgaa et Kompromis om Arvefølgen, som viser, at han »trak det korteste straa«. Stændermøder udgik af Forfatningen, ti Kongen »lod sig dette glimrende magtmiddel aldeles slippe af hænderne«. Rigsraadet hævdede da ikke blot »sejrrigt sin plads som rigets repræsentative forsamling«, men »paa højst *underfundig* maade« (!) forstod det at udvide sin Magt, »idet det nu ganske tiltog sig kongens ret til frit at vælge sine ministre«. »Da rigsraadet saaledes havde bemægtiget sig selve *regeringen*, kunde det give

afkald paa den gamle taabelige oprørsparagraf«; men i Stedet fastsloges, at Kongen ved eventuelle Klager over Overgreb skulde staa til Rette for det. — Bestemmelserne om Handel, Erhverv og Jordbesiddelse er affattet ensidigt til Fordel for Herremændene. — Nu først tillader det »systematiske« Hensyn Arup at vende sig til Recessens Indledning og dens Hoveddel. Propositionens »storsindede beslutning om almindelig amnesti« billigede Rigsdagen, ligesaa Statskupet overfor Biskopperne, »ja den sluttede sig med eenstemmig begejstring dertil«. Hverken de afsatte Biskopper eller andre deres Lige skulde mere komme til biskoppelig Regimente eller regere i Riget; for at modsætte sig denne Beslutning sattes Straf paa Liv og Gods. — For Konfiskation af Stiftsgodset, »der hidtil havde været privat ejendom« (!) (»dette store kirkerov, om man vil tale med indignation derom«), er Rigsdagens »sunde og kraftfulde argument *alene*«, at dette vil være nyttigere for det danske samfund i Kongens og Statens Besiddelse, end det før var i Kirkens. »Ikke i den internationale, aandelige (?) kirkemagt, men i den nationale, verdslige statsmagt saa nu det danske folk, repræsenteret af sin rigsdag, sin bedste og dygtigste fører i fremtidens tilskikkelser«. Dermed fik saa Kongen ogsaa Ret til Besættelse af alle »Prælatstillinger« og Patronatsret til de andre hidtil af Bisperne besatte Kirkestillinger. Videre bestemmes, at indtil Ordning træffes om Kapitels- og Klostergodset, maa der kun disponeres over det med Kongens og Rigsraadets Samtykke; Tienden, der kun skal betales af Bønder, tredeles som hidtil, men Bispetienden »svares til kongen«. Men idet Statsmagten saaledes med Rigsdagens Billigelse overtog Kirkens Jordegods, erkendte den samtidig sin Forpligtelse overfor Kirkens hidtidige Opgaver. Recessen paalægger »Regeringen« at ansætte »kristelige bisper og superattendenter, som det menige folk kan lære, undervise og prædike det hellige evangelium og guds ord og den hellige kristelige tro«; og Haandfæst-

ningen befaler Kongen »først af alt at elske og dyrke den almægtige gud og hans hellige ord«. Recessen bestemmer ogsaa, »at der skal oprettes et bestandigt regimente, en kristelig oprigtig *ordinans* og skikkelse, der skal blive her udi riget ved magt holden«. — »Skønt det endnu ikke blev sagt, at dette regimente skulde være *luthersk*, stod det dog *rigsdagen* klart, at *dette* var meningen, og at *regeringen* herefter skulde paatage sig at *sørge for*, at *troen* i landet i fremtiden blev den *rette lutherske*«. Ogsaa Arup finder dog saaledes noget kamoufleret ved Recessens Tale om den kirkelige Reformation; men i alt Fald *Rigsdagen* selv var klar over, hvad den her besluttede (det var jo ogsaa netop stillet i Spidsen for at samle dens Opmærksomhed om dette, som var det folkelige Ønske, og ikke om de Bestemmelser, der gav Rigsraadet og Herremændene Fordele!). Ligeledes blev Undervisningen »ligefra domskolerne til universitetet« »væltet over paa *regeringen*« som en »arv fra kirken«, og endelig ogsaa Omsorgen for syge og fattige. — Som Arup sluttelig siger: »Det vigtigste, omend *underforstaaede punkt* i disse *rigsdagens* beslutninger er, at samtidig med at den tillod *regeringen* at konfiskere kirkegodset, *paalagde* den *regeringen* den nye opgaver: at opretholde kristentroen, at sørge for ungdommens tilstrækkelige undervisning og at paatage sig forsørgelsen for syge og fattige«.

Allerede tidligere har Arup betonet, at Borgere og Bønder for Christian III kun var »underklasser, der ikke skulde regere, men regeres, omend med venlighed«. Han viser nu sluttelig, at *Rigsdagen* fastslog denne Vurdering af de nævnte to Stænder. »*Bønderne* kom sikkert overhovedet ikke til orde paa *rigsdagen*«; og baade Reces og Haandfæstning »stadfæstede og udvidede herremændens ret over deres bønder«. Borgerne blev endda »berøvet hele det retsgrundlag, hvorpaa de hidtil havde bygget«. — Herremændene blev ved Forfatningsforandringen 1536 overhovedet den eneste Stand i Riget, som havde politisk

Betydning. De og Kongen delte ogsaa Ejendomsretten til Danmarks Jord imellem sig i to temmelig lige store Dele, og kun Adelen fik Ret til Lenene. Da videre habeas-corpus-Regelen kun gjaldt for dem, kan man sige, »at fra nu af (altsaa fra 1536) var borgere og bønder virkelig ufri mænd«.

Denne pessimistiske Opfattelse af Recessens saa afgjort indgribende sociale Virkninger kan da i alt Fald ikke bekræfte, at »Prisstigningen i datidens Danmark betød større forandring i samfundsforholdene end reformationen! Vil man hertil sige: Arup sagde jo: »end reformationen«, ikke: »end rigsdagsbeslutningerne 1536« maa hertil bemærkes: Arup indrømmer selv, som jeg allerede har omtalt, at Reformmændene fra 1536 ikke saa Kirke og Stat som to adskilte Sfærer. De udgør det samme og i Virkeligheden ene Samfund, i hvis Forhold altsaa Rigsdagsvedtagelserne og ikke Prisstigningen foraarsagede den saa afgørende Forandring.

Men med nævnte mørke Syn paa Resultaterne 1536 forstaas ganske vist, at Arups Dom over Christian III som Politiker maa falde temmelig ringeagtende ud. Han er nærmest Redskab i andre Hænder, veg jo tilbage for at bruge sin Militærmagt til at udvide den danske Konges »magt og ret«, lod danske Herremænd skrive Danmarks Forfatning og fandt sig i, at Rigsraadet bemægtede sig selve Regeringen!! Hvad Arup kan respektere hos Kongen, er hans Retsind og hans Indsats for at bringe Landet den saa stærkt tiltrængte Fred og Forsoning. Amnestien var nemlig Udtryk for Kongens Sindelag. Og »det faste og ærlige regimente, han gennemførte paa grundlag af den givne forfatning«, stemmede med hans Beslutning om at blive Danmark en virkelig »landekonge«. Derom vidner ogsaa særlig hans Retshaandhævelse og den Orden, han skabte i Centraladministrationen (Rigsraadet har dog saaledes ikke sat ham helt ud af Spillet!). — Først i denne Sammenhæng omtales nemlig, hvad Haandfæstningen og Recessen bestemte for, at sikre samvittighedsfuld Rets-

praksis, samt hvorledes Kongen allerede før 1536 havde vundet Folket Tillid til sig selv og det kongelige Retterting som en paalidelig og retfærdig Domstol. — Men ligesom Arup ikke tidligere har interesseret sig for at undersøge, om der er Sammenhæng mellem Christian III.s Opfattelse af Statens og særlig Fyrstens Kompetence og hans lutherske Forstaaelse af Kristendom, saaledes heller ikke her, hvor han anerkender de nævnte Virkninger af Kongens Sindelag og Samvittighedsfuldhed. — Men endnu mærkeligere er dog, at 11. Kapitels korte Omtale til Slut af Kroningen 1537 overhovedet intet siger om denne Kirkehandlings betydningsfulde Vidnesbyrd om Kongens og Rigsraadets Forstaaelse af, hvad der var og maatte være Basis saavel for Stat som for Kongemagt. Her kommenterer disse to Parter i Ord og Handling den Samfundsopfattelse, hvis Sejr de vandt 1536.

Arup erkender Historikerens Pligt til at oplyse om Tidens egen Forstaaelse af Samfundsproblemet; men han gør alligevel først i Kapitel 13 (»Den nye Kirke«) opmærksom paa dens Ejendommelighed (omend ikke helt udtømmende, og hans Redegørelse for Begivenhederne 1536 blev altsaa overhovedet ikke præget deraf). Her hedder det nemlig endelig (S. 507): »For 16 aarh.s tankegang var *stat og kirke* nødvendigt sammenhørende, de *var tilsammen* samfundet, blot betragtet fra to forskellige synspunkter. At kirken skulde kunne bestaa uden samarbejde med staten, eller staten kunne være kirken foruden<sup>1)</sup>, var endnu utænkt tanke. Hvad der skete i Danmark 1536 (NB), kan man derfor ikke ud fra denne moderne forstilling forklare saaledes, at da ophævede staten den bestaaende kirke ved at inddrage dens gods, hvorefter staten stiftede en splinterny statskirke, til hvilken den henlagde en del af den inddragne gods. Nej, *kirken vedblev*

---

<sup>1)</sup> Her er udeladt: »en virkelig verdslig konfessionsløs stat«, og citatet (Arup II, 507) er i det hele ikke præcist gengivet.

at bestaa i Danmark efter 1536 som før, kun at den reformedes, nyordnedes. Forskellen var blot, at medens staten efter *katolsk* tankegang hidtil havde været den store internationale kirkes underordnede medarbejder, blev kirken i hvert *protestantisk* land *nu* den nationale statsmagts underordnede medarbejder«. Hermed er i Virkeligheden sagt, at 1536 bragte langt mere end en religiøs-kirkelig Reform; nu sprængte en *luthersk* »Tankegang« om Forholdet mellem Stat og Kirke en ganske modsat katolsk og hidtil international-kirkelig Tankegang herom. Altsaa en fuldstændig Venden op og ned paa Samfundsforstaaelsen, og paa den praktiske Ordning og Magtindehaven, kender mærker 1536, ingenlunde kun en vis socialpolitisk Forskydning i Stændernes indbyrdes Forhold. — Kun maa tilføjes, at Ordet »blot« i sidste Punktum at Citatet ikke vidner om fuld Forstaaelse af denne »Tankegang«, som kom til at præge Nyordningen 1536. For Lutherdommen dengang var jo (som jeg tidligere har understreget) den bestaaende Kirke overhovedet ikke Kirken i egentlig Forstand. Den virkelige Kirke var for den det usynlige Samfund af de sande troende. Denne Kirkes internationale Karakter og Ophøjethed over den nationale Statsmagt benægtes selvfølgelig ikke. Og Pligten til at ordne den ydre, bestaaende »Kirke« (som er identisk med Folkesamfundet i de enkelte kristne Lande, og som eo ipso er Staten eller rigtigere den verdslige Øvrighed undergivet) tillægges ikke Statsmagten, fordi den er »national«, men fordi den er kristelig-evangelisk Øvrighed og vil ordne de kirkelige Forhold i Overensstemmelse med det Evangeliums Normer, den nu vedkender sig netop som Øvrighed og afleder sin Myndighed fra. Men dette Evangeliums Normer skal ogsaa i en kristen Fyrstes Land præge Samfundets borgerligt-verdslige Liv. Ti det var ikke alene for Datiden (ø: for Lutherdommen) »en utænkt tanke«, at Staten kunde være Kirken »foruden«; men den fastholdt ogsaa den teokratiske Opfattelse af den kristne

Stats eller Fyrstes Forpligtelser paa rent statsligt-borgerligt Omraade.

Men havde disse Tanker, som Arup dog væsentlig gør Rede for i Kap. 13, præget kap. 11, maatte han vel ogsaa have været nødt til at hævde 1536 som et virkelig Epokeaar i dansk Historie, i alt Fald i dansk politisk Historie ligesom i dansk Kirkehistorie.

I alt Fald, om nogensinde i vor Historie, viser 1536 os en Betragtning, for hvilken de politiske og kirkelige Spørgsmaal danner en uadskillelig Enhed. Men da altsaa det, *vi* kalder Stat og Kirke, for den gammellutherske Betragtning var det ene, synlige Samfund, Rige eller Folk, set fra to Sider, forstaar man at Ophævelsen af »Herre-Episkopatet« og den almindelige Indførelse af Evangeliet i Virkeligheden betinger hinanden. Evangeliet kan overhovedet for denne Betragtning ikke blive fuldt indført i Folket, hvor der endnu findes Biskopper med »kirkeligt Regimente«, ti saadant bør alene udøves af »Guds Ord«. Men ligesaa lidt stemmer det med Evangeliet, at dettes Tilsynsmænd som saadanne har og udøver politisk Magt, ti denne tilkommer ene den verdslige Øvrighed, som Gud har givet »Sværdet«. For Datidens afgjorte Lutheranere var der med Hensyn til »statslige« og »kirkelige« Reformere ikke Tale om noget primært og sekundært; begge Omraader var uløseligt forbundne efter Totalsynet, og Ophævelsen af »Herreepiskopatet« en Nødvendighed for Opfattelsens Gennemførelse paa begge Omraader. Men ud fra denne Helhedsopfattelse forstaas ogsaa, at Haandfæstningen fastslaar som Kongens første Pligt at tjene Gud og fremme Evangeliet (som jo paa en Gang skal bære det folkelige Samfund og skabe den sande Kirke), men derimod overhovedet ikke, modsat alle tidligere Haandfæstninger, omtaler Kirken! Den virkelige, usynlige Kirke, hvis Hoved alene Kristus er, kan jo Statsmagten, efter den nævnte Opfattelse, kun fremme ved at værne og sikre Evangeliets Forkyndelse; og om den ydre kirke, det

døbte Folk, der er Kongens Undersaatte, siges ogsaa nok, naar det paalægges ham som kristelig Øvrighed »at fremdrage og haandhæve Guds hellige Ord og Lære til den hellige Kristne Tros Forøgelse«. Hermed har Rigsraadet ikke blot godkendt den lutherske Opfattelse af Kongens kirkelige Samfundspligt, men ogsaa hans Initiativ og Ret til at gennemføre kirkelige Ordninger i den selvfølgelige Overensstemmelse med Evangeliet og de grundlovmæssige Bestemmelser i Recessen herom. Og i fuld Overensstemmelse dermed erklærede Kroningseden 1537 Kongen for »Guds Lensmand« [Arthur G. Hassø, Kong Kristian III.s og Dronning Dorotheas Kroning (Kh.Saml. 6. R. II, 287—377; (Edens Ordlyd S. 330)]<sup>1</sup>. Det var fra Altret, hvorpaa Kronen var ofret, at denne blev Christian III overgivet af Ordinator, men denne opfordrede Rigsraaderne til at berøre den, ikke som Symbol paa deres Meddelagtighed i at kunne meddele den valgte Konge hans Øvrighedsmagt, men som Billede paa, at de var delagtige i den ham nu overdragne Myndighed, hvis Omfang og Formaalsaa yderligere understreges ved Overrækkelse af de andre Regalier.

Om intet andet, saa tilkendegiver Kongens Diakonfunktion ved denne Ceremoni (hans Oplæsning af Dagens Evangelium fra Altret) og nævnte »Lensmandsed«, som aflagdes før Kroningen og udtalte Forpligtelse til at ville overholde »Kristi Lære med alt, hvad dertil hører«, tilstrækkelig tydeligt det Syn paa Stat og Statsmagt, som Kongen og Rigsraadet mente, at Rigsdagen 1536 havde fastslaaet. Var det ikke blevet fuldt forstaaet af nogle tidligere, maatte Kroningen i Frue Kirke 12. Aug. 1537 fastslaa, hvad der samfundsmæssigt laa i Godkendelsen af Evangeliet; og det dermed sammenhængende Farvel til Middelalderens katolske Syn paa Kirke og Stat pointere-

---

<sup>1</sup>) Arthur G. Hassø: Kong Kristian III's og Dronning Dorotheas Kroning den 12. August 1537, Kirkehist. Saml. 6, II, 287ff.

des yderligere ved, at Ordinator kanonisk set var uden Biskopsmagt. Beklageligt derfor, at Arups Fremstilling (S. 493) kun har ofret 8 Linier paa denne Højtidelighed uden i mindste Maade at være opmærksom paa dens Betydning netop for Tidens statslige Forstaaelse og for Opgøret med Fortidens Samfundssyn.

Skal der fældes Dom over Perioden efter 1536, bør det da ske efter den Norm, den selv saaledes vedkendte sig ved at erklære Evangeliet for Grundlag og Rettesnor i hellig som i søgn for hele Samfundslivet. Og her maa heller ikke glemmes, at i dette sejrende lutherske Syn paa Evangeliets Forstaaelse af Samfundet og verdslig Øvrighedsmagt, indgik ogsaa som Bestanddel en Opfattelse af Stændernes forskellige Opgaver og Pligter, som ganske vist i høj Grad vidner om en borneret politisk-social Forstaaelse, men forklarer, at Christian III og hans lutherske Tillidsmænd saa paa de lavere Stænder som dem, der »skal regeres, men ikke selv regere«, som Recessen derfor blev Udtryk for. »Regimentet« tilhører nemlig efter denne gammel-lutherske Opfattelse ogsaa den »status politicus«, som Luther jo ogsaa allerede 1520 havde henvendt sig til baade om kirkelige og verdslige Reformere under Betegnelsen »den kristne Adel«. Recessens sociale Opfattelse stemmer vel overens dermed; og Understregningen af Rigsraadets Delagtighed i den øverste Øvrighedsret kan heller ikke overraske.

Det er umuligt for os at ransage de Mænds Hjerter og Nyrrer, som gennemførte Statskupet og siden ledede Rigsdagen til dens Beslutninger. Man gør derfor vel i at lade det Spørgsmaal ligge, om den politiske eller kirkelige Side af Samfundets Fornyelse var Hovedsagen for dem, baade af Hensyn til den uadskillelige Sammenhæng mellem disse og ikke mindst af Hensyn til vort Kildemateriales Utilstrækkelighed til at fælde virkelig begrundede Domme om de handlende Personligheders Karakter og dybeste Motiver. Formodninger eller Paastande om, at Finans-

nøden og den alene var Bevæggrunden til Statskupet 1536, eller om, at man af kløgtig Opportunisme stillede de kirkelige Reformere i Spidsen i Recessen og saaledes fik de Fordele, Loven tilsikrede Herrestanden, til at glide igennem, beviser ligesaa lidt som andre Enkeltheder, at det var økonomisk-politiske Hensyn og Formaaler, som var de afgørende ved Begivenhederne i 1536. Selv hvor det ligger nær for os, ud fra vort moderne Syn paa Stat og Kirke, i visse Bestemmelser kun at se den politiske eller sociale Side af Ændringerne, bør deres Sammenhæng med nævnte Grundsyn undersøges. I alt Fald gør man det sejrende Parti Uret, naar man ensidigt opfatter dets Indsats for de Ordninger og Bestemmelser, som virkeliggjorde Lutherdommens Forstaaelse af det indbyrdes Forhold mellem Stænderne og deres forskelligartede Samfundsopgaver, som udelukkende Vidnesbyrd om Aristokrat-hovmod og Magtsyge. — Og selv om ingen kan eller vil benægte, at der blandt Datidens »Lutheranere«, foruden Mænd af dyb Overbevisning, var talrige »Medløbere« for hvem »Viljen til Magt« eller selviske Nyttehensyn vejede mest — ja som maaske netop brugte de religiøse og kirkelige Reformkrav som Dække over deres Stræben mod timelige Fordele, bør man i alt Fald vare sig for en uhjemlet og generel Dom over de Mænds Motiver, som ved deres nøje Kendskab til den alvorlige Fare, Danmark stadig truedes af baade fra Kejseren og fra den vedvarende Gæring i hjemlige Kredse, var klare over, at nu afhang det ødelagte Lands Fremtid i allerhøjeste Grad netop af deres Handlinger og Beslutninger.

Een Mand er der imidlertid, om hvis Karakter, Livssyn og Handlen, baade før og efter 1536, vi har saa fyldige Oplysninger, at vi med virkelig Sikkerhed tør udtale os om, hvad der for ham har været det mest magtpaaliggende og bestemmende baade som Privatmand og Fyrste. Det er Christian III. Da hans Indsats i vor Reformationshistorie (denne taget i den omfattende Betydning) efter

min Opfattelse ikke kommer til sin Ret i Arups Fremstilling, maa jeg, inden jeg gør videre Bemærkninger til denne, minde om, hvad vi ved om denne Mands Udvikling og Handlen før 1536, for at den Baggrund, paa hvilken hans Optræden og Handlen i 1536 maa ses, kan staa klar.

\*

\*

\*

6.